

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əmirəliyev Elxan Mehman oğlu

Kiçik və orta biznesin bank kreditləşməsinin aktivləşdirilməsinin problemləri

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. E.M.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dosent Z.H.İbrahimov

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ə.Ə.Ələkbərov

B A K I - 2 0 1 8
MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı: Kiçik və orta biznesin bank kreditləşməsinin aktivləşdirilməsinin problemləri

Giriş	3
I Fəsil. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafının maliyyə təminatının nəzəri-metodoloji məsələləri	8
1.1. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın rolu və iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti	8
1.2. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasında lizinq xidmətlərinin tətbiqi	21
1.3. Kiçik və orta biznesin formalaşmasının maliyyələşməsi sistemi	26
II Fəsil. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasının müasir vəziyyəti və aktivləşdirilməsinin problemləri	32
2.1. Kiçik və orta biznesin formalaşmasında bank kreditlərinin rolu	32
2.2. Kiçik və orta biznesin bank kreditləşməsinin aktivləşdirilməsinin problemləri	36
2.3. Kiçik və orta biznesdə maliyyə-kredit mexanizminin təhlili	44
III Fəsil. Sahibkarlığın maliyyələşdirmə problemlərinin həlli və maliyyə təminatının perspektiv istiqamətləri	48
3.1. Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyələşdirmə metodlarının təkmilləşdirilməsi	48
3.2. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafının maliyyələşdirilməsi sisteminin artırılması istiqamətləri	58
Nəticələr və təkliflər	77
İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı	79
Резюме	81
Summary	82

G İ R İ Ş

Mövzunun aktuallığı: Bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu

Azərbaycanda iqtisadi və siyasi müstəqilliyin qorunub saxlanması üçün azad rəqabət qaydalarının hökm sürməsinə, əhalinin maddi və mədəni tələbatının ödənilməsinə, milli burjuaziyanın yaradılmasına xidmət edən milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması zəruridir. Bu istiqamətdə respublikamızda aparılan iqtisadi siyasət müəyyən müsbət nəticələr versə də, iqtisadi problemlər tamamilə aradan qaldırılmamışdır. Həmin məsələlərin həllində və iqtisadiyyatda bütün transformasiya proseslərinin sürətləndirilməsində xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafı böyük rol oynaya bilər. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafı iqtisadiyyatda azad rəqabətin inkişafına, məşğulluğun təmin edilməsinə, milli burjuaziyanın formalaşmasına, xırda tələblərin ödənilməsinə, istehlak bazarının mal və xidmətlərlə doldurulmasına, yeni ideya və ixtiraların istehsalata tətbiqinə, inhisarlaşmanın aradan qaldırılmasına, sosial-iqtisadi problemləri olan regionların inkişafına ciddi təkan verə bilər.

Hazırda dünyanın aparıcı ölkələrinin hamısı qeyd olunan problemləri kiçik və orta sahibkarlığı daha da inkişaf etdirməklə aradan qaldırırlar. ABŞ, Yaponiya və inkişaf etmiş Avropa ölkələrində bütün müəssisələrin 90 faizə qədərini kiçik və orta müəssisələr təşkil edir. Bu müəssisələr də həmin dövlətlərdə iqtisadi inkişafı daha da sürətləndirərək bazar münasibətlərinin inkişafını təmin etmişlər.

XX əsrin axırlarında müstəqilliyini bərpa etmiş və bazar iqtisadiyyatına keçid istiqaməti götürmüş Azərbaycanda da KOS-ların əhəmiyyəti dövlət tərəfindən qiymətləndirilir. Kiçik sahibkarlığa güclü kömək mexanizminin yaradılması təxirə salınmaz məsələdir və bu, Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin öncül istiqamətlərindən birinə çevrilməlidir.

Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafı Azərbaycan Respublikası üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bununla iqtisadi inkişafı bərqərar etmək mümkündür. Sahibkarlığın formalaşmasında işə maliyyə resursları xüsusi əhəmiyyət daşıyır və təsadüfi deyil ki, dünyanın aparıcı ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan xüsusi dövlət qurumları fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə bu kateqoriya müəssisələrin

maliyyələşdirilməsindəki problemlər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına mane olmaqla yanaşı, əvvəldə qeyd etdiyimiz problemlərin dərinləşməsinə səbəb olur. Maliyyə resurslarının həcmi böyük olmayan ölkəmizdə kiçik və orta müəssisələrin inkişafı həm də maliyyələşdirmə baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta müəssisələrin dövlət maliyyələşdirilməsi mexanizmi fəaliyyət göstərir, ancaq burada da bir sıra təkmilləşdirmə işlərinin aparılması labüddür. Bununla yanaşı, beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitlərindən, yerli kommertiya banklarının kreditlərindən istifadə etməklə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını sürətləndirmək mümkündür. Kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsində təşviq sistemini tətbiq etməklə yeni müəssisələrin yaradılmasını stimullaşdırmaq və kommertiya banklarının bu kateqoriya müəssisələrin maliyyələşdirilməsinə həvəsləndirmək mümkündür. Bütün bu kimi məsələlərin tədqiq edilməsi indiki dövr üçün çox vacibdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. İqtisadi dəyişiklər və bundan doğan yeni-yeni məsələlər son illər Azərbaycan iqtisadçılarından - Ə.Ə.Ələkbərov, A.Ş.Şəkərəliyev, M.X.Meybullayev, S.M.Məmmədov, Z.F.Məmmədov, D.A.Bağirov, R.B.Əliyev, S.H.Rzayeva, A.M.Kərimov, H.B.Allahverdiyev, T.A.Quliyev, M.X.Həsənli və başqa iqtisadçıların araşdırmalarında öz əksini tapmışdır.

Mövzu kimlər tərəfindən tədqiq olunub: Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafı məsələləri R.M.Cəbiyev, T.N.Əliyev, N.Ö.Hacıyev, A.S.Mehtiyev, Ə.B.Sarıyev, F.H.Abbasov, S.M.İsmixanov və başqaları tərəfindən tədqiq edilmişdir. Lakin bu tədqiqatlar problemin ümumi araşdırılmasını əhatə etmiş, kiçik və orta müəssisələrin maliyyə təminatı məsələləri əsaslı şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu şəraitdə respublikada kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi xüsusiyyətlərini və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, kiçik və orta

müəssisələrin maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi konsepsiya işləyib hazırlamaqdır. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq, tədqiqatın konkret vəzifələrinə aşağıdakı məsələlər daxil edilmiş və öz əksini tapmışdır:

- kiçik və orta müəssisələrin iqtisadiyyatın inkişafında rolunu öyrənmək və bazar münasibətləri şəraitində onların əhəmiyyətini qiymətləndirmək;
- kiçik və orta müəssisələr üçün ölçü müəyyənliyinin seçilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənmək;
- respublikamızda kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsini təkmilləşdirmək üçün münasib təsnifləşdirməni müəyyənləşdirmək;
- kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsində maliyyə mənbələrini qruplaşdırmaq və bu sahədəki beynəlxalq təcrübəni öyrənmək;
- kiçik və orta müəssisələrə dövlət maliyyə yardımlarını araşdırmaq və ölkəmizdəki mövcud vəziyyəti təhlili edərək inkişaf yollarını müəyyənləşdirmək;
- kiçik və orta müəssisələrin maliyyə resursları ilə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə beynəlxalq maliyyə qurumlarının imkanlarından istifadənin genişlənməsi yollarını müəyyənləşdirmək;
- kommertiya banklarının vəsaitlərindən istifadənin yaxşılaşdırılması, kiçik və orta müəssisələrin əlverişli şərtlərlə kredit alması və bankların bu kateqoriyadan olan müəssisələrə kredit xətti açmasınının həvəsləndirilməsi yollarını araşdırmaq;
- kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşməsindəki problemlərin aradan qaldırılmasında şəxsi vəsaitlərin, o cümlədən dolayı maliyyə mənbələrinin rolunu araşdırmaq;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək məqsədilə təşviq sisteminin işlənilib hazırlanmasını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı. Problemin öyrənilməsi üçün tədqiqat obyektı Azərbaycan Respublikasındakı kiçik və orta müəssisələrdir.

Tədqiqatın predmetini kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasında və

inkişafında müxtəlif maliyyə mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi xüsusiyyətləri, şərtləri və onların təkmilləşdirilməsinin müxtəlif istiqamətləri, formaları və üsulları təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin nəzəri baxışları, xaricdəki iqtisadçı alimlərin kiçik və orta müəssisələrin formalaşması və inkişafı, xüsusilə maliyyələşdirilməsi problemlərinə həsr edilmiş elmi tədqiqatları, dünya ölkələrinin təcrübəsi, respublikamızın iqtisadçı alim və praktikantlarının bu mövzu ilə əlaqədar nəzəri və praktiki fikirləri və s. təşkil edir. Dissertasiya işi yazılarkən müəllif tərəfindən problem ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qanunlardan, ölkə Prezidentinin fəman və sərəncamlarından, Nazirlər Kabinetinin qərarlarından, habelə digər normativ hüquqi aktlardan və sənədlərdən istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı müqayisə, sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, iqtisadi-riyazi, statistik, elmi-abstraksiya və s. metodlar geniş tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə və İqtisadi İnkişaf nazirliklərinin, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- respublika iqtisadiyyatının inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu kompleks şəkildə araşdırılmış və onların iqtisadi sistemə təsiri təhlil edilmişdir;
- kiçik və orta müəssisələrin ölçü və status müəyyənliklərinin fərqləndirilməsi zəruriliyi iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış, seçilən göstəricilərə qarşı irəli sürülən elmi və praktiki tələblər müəyyənləşdirilmişdir;
- kiçik və orta müəssisələrin maliyyə mənbələri araşdırılmış, bu mənbələrdən istifadəyə maneə olan səbəblər göstərilmiş və aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir;
- kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə yeni sistem təklif edilmiş və onun zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsindəki dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmiş və onu həyata keçirməyə imkan verən əlavə maliyyə mənbələri göstərilmişdir;
- regional maliyyələşdimə sistemi təklif edilməklə kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsinə xarici vəsaitlərin cəlb edilməsinin yeni metodu təklif olunmuşdur;
- Azərbaycan Respublikasında regional sosial-iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasında kiçik və orta müəssisələrin rolu müəyyənləşdirilmiş, həmin bölgələrdə sahibkarlığın inkişafına təkan verən yeni maliyyə-vergi stimulları sistemi hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əsaslandırılan nəzəri-metodiki müddəlar və təcrübi tövsiyələr kiçik və orta biznesin inkişafında bank səmərəliliyini və milli bank sisteminin tələblərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək, müvafiq tənzimləmə və nəzarət mexanizmini təkmilləşdirmək istiqamətində prosesləri sürətləndirməyə imkan verir.

Dissertasiyadakı ayrı-ayrı təkliflərdən, habelə statistik və elmi tədqiqatlarda, kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsində, antiinhisar və sahibkarlığa yardım üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında, ölkənin beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əlaqələrinin genişləndirilməsində və s. istifadə edilə bilər.

İşin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiyada irəli sürülən müddəalara dair 1 məqalə və 1 teziz çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, 6 paragraf, nəticə və təkliflərdən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFININ MALİYYƏ TƏMİNATININ

NƏZƏRİ-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın rolu və iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti

Son dövrlər sürətlə qloballaşan dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus yeri və əhəmiyyətli mövqeyi ilə fərqlənən qərbin aparıcı sənaye dövlətlərinin timsalında toplanmış zəngin təcrübənin, iqtisadi inkişafın stimulyerici nəticələrinin yenidən müstəqillik qazanmış ölkələrdə praktiki tətbiqi məsələləri aktuallığını saxlamaqdadır. Bu istiqamətdə yeni fikir və ideyaların meydana çıxması nəzəri-metodoloji məsələlərin tədqiqi əsasında sistemli yanaşmanın məhsulu ola bilər. Eyni zamanda belə tədqiqatların genişləndiyi şəraitdə optimal hərəkət mexanizmlərinin düzgün, obyektiv qiymətləndirilməsi, qərarlaşan tendensiyaların vaxtında səciyyələndirilməsi vacibdir. Bu baxımdan, kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafının maliyyə təminatının nəzəri-metodoloji müstəvidə tədqiqinin elmi əhəmiyyəti və aktuallığı şübhə doğurmur.

Bu məqsədlə bazar münasibətlərinə keçid şəraitində KOS subyektlərinin formalaşması və inkişafı məsələlərinə kompleks halda müasir baxış dövrün zəruri tələbindən irəli gəlir. Bunu şərtləndirən başlıca arqumentlərdən biri odur ki, KOS-ların inkişafı vasitəsi ilə yalnız iqtisadiyyatın deyil, bütövlükdə cəmiyyətin problemlərinin bir çoxunun həlli mümkündür. Təbii ki, bütün bu problemlərin qısa zaman çərçivəsində həlli KOS-ların maliyyə təminatından xeyli dərəcədə asılıdır. Bu istiqamət xüsusilə keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin timsalında daha qabarıq görsənir. Azərbaycan Respublikasında da KOS-un iqtisadi inkişafda əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə onun maliyyə təminatının nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiqinin önə çəkilməsinə zərurət yaradır. Müasir qərb iqtisadi ədəbiyyatlarında bu istiqamətli müxtəlif tədqiqatlarla və fərqli yanaşmalarla tanış olmaq mümkündür. Əsasını KOS subyektlərinin inkişafında dövlət maliyyə yardımlarının rolu və onun səmərəli təşkili məsələləri təşkil edən belə tədqiqatların genezisini dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə məsələləri təşkil edir ki, bu da ötən əsrin

əvvəllərində “Böyük durğunluq illəri”ndən sonra daha da aktuallaşmışdır.

Ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən mükiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və müəssisələrin özəlləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən struktur islahatları çərçivəsində KOS-un inkişafına dövlət qayğısını ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi siyasətinin gündəliyinə salınmışdır.

XX əsrin 70-ci illərindən sonra inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-un inkişafına yardım iqtisadi siyasətin ana xəttini təşkil etməyə başlamışdır. İnkişaf etmiş bazar münasibətlərinə malik bu ölkələrdə inhisarlaşma, işsizlik və s. bu kimi mühüm problemlərin həlli və aradan qaldırılması üçün dövlət KOS subyektlərinin inkişafına diqqəti artırmağa başlamışdır.

1980-ci ildə ABŞ-ın o vaxtkı prezidenti C.Karter kiçik biznesin problemlərinin aradan qaldırılmasında dövlətin daha yaxından iştirakını təmin etmək, rəsmi qurumlarla sahibkarlar arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədilə ölkənin 50 ştatını təmsil edən 1683 kiçik biznes nümayəndəsinin iştirakı ilə konfrans keçirmişdir. Həmin toplantıda kiçik bizneslə bağlı vergiqoyma, təhsil, innovasiya fəaliyyəti və s. məsələlər müzakirə edilmişdir. Həmin nümayəndə heyətinin təqdim etdiyi 60 qanunverkilik aktının 40-ı sonradan qanun kimi təsdiqlənmişdir. (17, s.17)

Qərbdə dövlətin KOS-ların problemləri ilə maraqlanması və həmin problemlərin həllinə yardım etməsi hələ ötən əsrin əvvəllərinə təsadüf etsə də, 70-ci illərdən etibarən, xüsusilə neft böhranı illərində və sonra KOS-un əhəmiyyətinə şübhə edənlərin sayı azalmışdır.

KOS-un iqtisadi inkişafda əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün öncə kiçik və orta müəssisələrin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında roluna diqqət yetirmək lazımdır. Kaliforniya Univeritetinin professoru D.Reyin fikrincə, kiçik və orta sahibkarlıq istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsinə və məşğulluğun artmasına, rəqabətin formalaşmasına və inkişafına yardım edir. Onun fikrincə, hansı ölkədə (inkişaf etmiş sənaye dövlətində və ya böhran keçirən ölkədə) yaranmasından asılı olmayaraq, kiçik və orta müəssisələr göstərilən funksiyaları yerinə yetirirlər. Sadəcə olaraq, ölkənin xarakterik cəhətlərindən irəli gələrək, sözügedən funksiyaların necə

sıralanması məsələsi diqqət mərkəzində olur. (99, s.46)

Qeyd edildiyi kimi, KOS-ların funksiyalarının sıralanması nisbi xarakter daşıyır və əslində həmin funksiyaların hər biri ayrı-ayrılıqda ciddi əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes ümumi daxili məhsulun orta hesabla 70 faizini verir. ABŞ-da bütün kompaniyaların 99 faizə qədəri kiçik müəssisələrdir. ABŞ vergi müfəttişliyinin məlumatına görə, 1989-cu il üzrə ölkədə 19047 milyon kiçik müəssisə (kənd təsərrüfatı müəssisələrindən başqa) fəaliyyət göstərmişdir. (19, s.22)

1988-ci ilin məlumatına görə, ABŞ iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyə malik kiçik biznes tərəfindən məhsul istehsalının payı ayrılıqda götürdükdə, emaledici sənayedə 21, tikintidə 80, topdansatış tkarətdə 86, pərakəndə tkarətdə 55, maliyyə sahəsində 60, xidmət sferasında 81 faiz olmuşdur. (19, s.31)

İngilis A.Gib, italyan F.Basetti və başqa iqtisadçıların fikrincə, yalnız kiçik müəssisələrin xüsusi yer tutduğu iqtisadi sistemi ideal hesab etmək olar. Onların rəyincə real iqtisadi inkişafın əsası yalnız kiçik və orta sahibkarlığın fomaləşdirilməsi ilə bağlıdır və onsuz sabit irəliləmiş dinamikası ola bilməz. (11, s.121-129)

Sosial Araşdırmalar İnstitutunun əməkdaşları E.Aks və D.Auderq bu sahənin problemlərini araşdıraraq belə qənaətə gəliblər ki, ABŞ-da 1976-86-cı illərdə emal sənayesində kiçik müəssisələrin sayı 87 faiz artmış, müəssisələrin ümumi daxili məhsulda payı 2 dəfə yüksəlmişdir. Başqa sahələrə nisbətən emal sənayesində iş yerlərinin sayının 2 dəfə artdığını vurğulayan tədqiqatçılar bildiriblər ki, bu sahə digər sektorlar ilə müqayisədə kiçik müəssisələr üçün daha cəlbedici görünür. Onlar belə fikrə gəliblər ki, kiçik müəssisələrin asta, lakin dönməz temple inkişafı daha əhəmiyyətlidir. Bu zaman onlar risklərdən sığortalana bilməklə yanaşı, dəyişən tələbə də uyğunlaşa bilirlər. (7, s.3-3 5)

Böyük Britaniyada 90-cı illərin əvvəllərində 2,4 milyon kiçik müəssisə qeydə alınmışdır ki, bu da ölkədəki bütün müəssisələrin 96 faizini təşkil etmişdir. Bu müəssisələr ümumi əmtəə dövriyyəsinin 21 faizini vermişdir. (6, s.131)

Yaponiyada 90-cı illərin əvvəllərində 6,5 milyon kiçik və orta müəssisə fəaliyyət göstərmişdir ki, bu da bütün müəssisələrin 99 faizi demək idi. Yaponiya

iqtisadiyyatında bütün məşğul olanların 80,6 faizi, emal sənayesinin ümumi satış həcmnin 51,6 faizi, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin isə 80,4 faizi kiçik və orta müəssisələrin payına düşür. (15, s.135-136)

Almaniyada kiçik və orta müəssisələrin sayı 2 milyona yaxındır (ölkədəki bütün müəssisələrin 99 faizi) və ümumi daxili məhsulun 50 faizi burada istehsal edilir. (16, s.25)

İtaliyada kiçik və orta sahibkarlığın inkişafından danışanda kooperativlərin geniş miqyaslı inkişafını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. 1992-ci ilə olan məlumata görə, İtaliyanın bütün müəssisələrinin 99,9 faizi kiçik və orta müəssisələr kateqoriyasına daxil idi ki, burada da bütün işçilərin 77 faizi fəaliyyət göstərirdi. (64, s.131)

İsveçdə 1990-cı ildə mövcud 482 Mln müəssisənin 99,7 faizini kiçik və orta müəssisələr təşkil etmişdir. Sənayedə onların payı 98,6 faizə çatırdı. Statistik məlumatlara görə, Fransada da kiçik və orta müəssisələr bütün müəssisələrin 99,9 faizini təşkil edirdi. (14, s.52-53)

Türkiyədə kiçik və orta müəssisələrin sayı təşkilati-hüquqi formasından və mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkədə fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin 99,5 faizinə bərabər idi. (14, s.216)

Göründüyü kimi, Qərbi Avropa, ABŞ və Yaponiyada kiçik və orta müəssisələr bu ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin xüsusilə böyük hissəsini təşkil etməklə yanaşı, ümumi daxili məhsulda və ya iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında önəmli paya malikdirlər. Bu ölkələrdə KOS sahəsində dövlət siyasətinin əsrin ortalarından etibarən daha ciddi şəkildə fomaləşdirilməyə başlanılması, dövlətin kiçik və orta müəssisələrə yardım etmək üçün maliyyə imkanlarını artırması həmin kateqoriyadan olan müəssisələrin inkişafını stimullaşdırmışdır.

Postsosialist ölkələrində isə kiçik və orta müəssisələrin makroiqtisadi göstəricilərdə xüsusi çəkisi qərb dövlətləri ilə müqayisə oluna bilməsə də, son illər həmin payın artması müşahidə edilməkdədir.

1997-ci ilə olan məlumata görə, Albaniyada KOS-ların ticarətdə payı 52,2 faiz,

emaledici sənayedə 10 faiz, tikintidə 3 faiz, xidmət sferasında 32,4 faiz, başqa fəaliyyət sahələrində isə 2,4 faiz olmuşdur . Bu göstəricilər müvafiq olaraq, Rusiyada 45,5 faiz, 15,7 faiz, 16,5 faiz, 2,5 faiz və 17,9 faiz, Belarusda 50,2 faiz, 15,8 faiz, 11,4 faiz, 3,4 faiz və 19,2 faiz, Gürcüstanda 57,2 faiz, 15,4 faiz, 3,0 faiz, 3,0 faiz və 21,4 faiz, Ukraynada 52,8 faiz, 13,7 faiz, 11,1 faiz, 5,3 faiz və 17,1 faiz, Ruminiyada isə 68,8 faiz, 9,4 faiz, 2,4 faiz, 17,7 faiz və 1,7 faiz təşkil etmişdir. (19, s.42- 45)

Postsosialist ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin sayı ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərinə nisbətən az olsa da son illər xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən bu müəssisələrin sayında artım müşahidə edilmişdir. BMT və Avropa Komissiyasının ekspertlərinin araşdırmalarına görə, bu artım KOS subyektlərinin həmin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunun artması ilə bağlıdır. Son illər postsosialist ölkələrində KOS subyektlərinin xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrindəki paylarında artım müşahidə edilmişdir.

Göstərilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır iri, həmin ölkələrdə son illər kiçik və orta müəssisələrin sayında müşahidə edilən artım bu dövlətlərdə KOS subyektlərinin inkişafı ilə bağlı yeridilən dövlət siyasətinin nəticəsidir. Həmçinin müxtəlif postsosialist ölkələrinin xalq təsərrüfatında kiçik və orta müəssisələrin malik olduqları payların müqayisəsi göstərir ki, bu kateqoriyadan olan müəssisələr müxtəlif ölkələrdə fərqli sahələrdə aparıcı mövqeyə malikdirlər.

Əgər 1997-ci ildə Çex Respublikasında xidmət sahəsində kiçik və orta müəssisələrin payı 40,0 faiz olmuşdursa, bu göstərici Slovakiyada 5,5 faiz, Gürcüstanda isə 3,0 faiz olmuşdur. Bundan başqa, postsosialist ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrindəki paylarını müqayisə edərkən aydın olur ki, bu kateqoriya müəssisələr daha çox ticarət sektorunda üstünlüyə malikdirlər. Ticarət sektorunda aparıcı mövqe daha çox keçmiş SSRİ ölkələrində müşahidə edilir. Bütün hallarda, postsosialist ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin ticarət sahəsindəki payı 30 faizdən aşağı deyildir.

Postsosialist ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin sayı da son illər getdikcə artmaqdadır. Avropa Birliyinin iqtisadiyyat komissiyasının araşdırmalarına görə,

1997-ci ildə əvvəlki illərə nisbətən postsosialist ölkələri üzrə kiçik və orta müəssisələrin ümumi sayında artım müşahidə edilmişdir. (19, s.42-50)

Göstərilənlərə müvafiq olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci ildə Polşada işçilərinin sayı 1-50 arasında olan müəssisələrin sayı 215903, işçilərin sayı 25-99 arasında olan müəssisələrin sayı isə 14506 olmuşdur. Gürcüstanda işçilərin sayı 0-9 arasında olan müəssisələrin sayı 30681, işçilərin sayı 10-49 arasında olan müəssisələrin sayı 8182, 50-249 intervalında işçiyə sahib müəssisələrin sayı isə 2045 olmuşdur. Bu təsnifləşdimə daxilində qeyd edilən intervallarda həmin müəssisələrin sayı müvafiq olaraq, Almaniyada 59984 (1996-cı ildə 57495), 937 (966), 431 (436), Estoniyada 18856 (18498), 5839 (5797), 1161 (1193), Ruminiyada 516850 (507168), 35672 (30316), 8965 (9027), Slovakiyada isə 42836 (42114), 6504 (6869), 3257 (1930) təşkil etmişdir. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, orta müəssisələrə nisbətən kiçik müəssisələrin sayı daha çoxdur. Postsosialist ölkələrində KOS subyektlərinin əksəriyyətini işçilərinin sayı 10 nəfərədək olan müəssisələr təşkil edir. Bu isə bilavasitə onların maliyyələşdirilməsi məsələləri ilə bağlıdır.

Bütövlükdə, KOS-un iqtisadi sistemdə və ölkələrin iqtisadi inkişafında oynadıqları rolu aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

a) Qərb iqtisadçılarının araşdırmalarına görə, KOS subyektləri böhran illərində onun dəf edilməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar və iqtisadi inkişafın yenidən canlanmasında onların əhəmiyyəti şəksizdir. Dünya iqtisadiyyatının müasir tarixinə nəzər salıb, əksər Qərb ölkələrinin iqtisadi inkişaf tarixini araşdırarkən bəlli olur ki, həmin dövlətlər qarşılaşdığı iqtisadi böhrandan məhz KOS inkişafını stimullaşdırmaqla çıxmış və uğur əldə edə bilmişlər. Qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, transformasiya dövrlərində bu sektorun formalaşması və inkişafı xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Belə ki, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasında ciddi rol oynayır .

Əksər Qərb tədqiqatçılarına görə, ötən əsrin 70-80-ci illərindəki böhran dövründə kiçik və orta müəssisələr məşğulluğun təmin olunmasında mühüm rol oynamışlar. Böhran dövründə iri müəssisələrdən fərqli

olaraq, bu kateqoriyalı müəssisələr nəinki iş yerlərini ixtisar etmiş, əksinə, yeni iş yerləri belə yaratmağa nail olmuşlar.

Fransada 5 illik böhran ərzində kiçik müəssisələrdə iş yerlərinin sayı 2,5 faiz artmışdırsa, iri müəssisələrdə həmin dövrdə 1,2 faizlik ixtisar baş vermişdir. Almaniyada isə 1977-85- ci illərin böhranı zamanı iri müəssisələr 200 mindən artıq iş yerini ixtisar etmişdisə, kiçik və orta müəssisələr tərəfindən 640 min yeni iş yeri yaradılmışdır. Belə vəziyyət Böyük Britaniyada, ABŞ-da və Yaponiyada da müşahidə edilmişdir. (14, s.53)

Böhran dövründə kiçik və orta sahibkarlığın rolu məsələsi Qərb iqtisadçılarının geniş müzakirəsinə səbəb olmuşdur. Tədqiqatçılar ötən əsrin 70-ci illərinin iqtisadi böhranının aradan qaldırılmasında kiçik və orta müəssisələrin rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Fransız iqtisadçısı M.Dide 1973-1980-ci illərdə kiçik və orta müəssisələrdə çalışanların xüsusi çəkisini müqayisə edərək belə qənatə gəlmişdir ki, böhrandan əvvəl işçilərin əksəriyyətinin iri müəssisələrdə işləməsinə baxmayaraq böhran müddəti və böhrandan sonra bu proporsionallıq pozulmuşdur. Sonrakı dövrlərdə kiçik və orta müəssisələr işçilərin cəlb edilməsində Kankas rolunu oynayıblar. O, 1973-76-ci illərdə Böyük Britaniyadakı iqtisadi vəziyyəti təhlil edərək müəyyən etmişdir ki, 3 ildə iri müəssisələrdə 368 min işçi ixtisar edilərsə, kiçik və orta müəssisələrdə işçilərin sayı 71,4 min nəfər artmışdır. (17, s.20- 21)

Türkiyəli alim İlhan Uludağın araşdırmasına görə, 1973-1974-cü illər böhranı zamanı KOS subyemtlərinə dəyən zərər iri müəssisələri nisbətən iki dəfə az olmuşdur. (17, s,19) Qərb ölkələrinin zəngin təcrübəsi onu söyləməyə əsas verir ki, kiçik və orta sahibkarlıq iqtisadiyyatın böhrandan çıxarılmasında və dirçəldilməsində, xüsusilə sosial problemlərin aradan qaldırılmasında və sosial-iqtisadi vəziyyətin sağlamlaşdırılmasında ciddi rol oynayır.

b) Kiçik və orta Müəssisələrin iqtisadi sistemdə oynadığı rollardan biri bu kateqoriyalı müəssisələrin rəqabətin təmin edilməsində müstəsna xidmətidir.

ABŞ Konqrensinin kiçik biznes komitəsinin əməkdaşlarının fikrincə, kiçik və orta müəssisələr iqtisadi inkişafın orta inkişaf tempini saxlamaqla yanaşı mal və ya

xidmət satışında rəqabətin qorunmasına xidmət edirlər. Bu funksiyalar iqtisadi inkişafın başlıca atributlarındanındır. (23, s. 192)

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətin təşəkkül tapması olduqca vacibdir və iqtisadiyyatın dinamik inkişafını saxlamaq üçün bütün dövlətlər rəqabətin inkişafına imkan yaradır. Kiçik və orta müəssisələr isə iqtisadiyyatın, demək olar, bütün sahələrini əhatə etməklə rəqabətin yaranmasına və qorunmasına şərait yaradırlar. Belə ki, antinhisar qanunlarının işlədiyi həmin dövlətlərdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən çoxsaylı kiçik və orla müəssisələr rəqabətin inkişafını təmin edir.

c) KOS-lar Məşğulluq probleminin aradan qaldırılmasında və yeni iş yerlərinin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Əksər qərb iqtisadçılarının gəldikləri qənaətə görə, KOS-ların iqtisadiyyatda oynadıqları əsas rollardan biri də bu müəssisələrin işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli təsirinin olmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti tam məşğulluğa kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirməklə nail olmuşdurlar. Statistik məlumatlar göstərir ki, bu kateqoriyalı müəssisələrin iqtisadiyyatın strukturunda üstün xüsusi çəkisi mövcud olan ölkələrdə işsizlik problemi o qədər də ciddi əhəmiyyət kəsb etmişdir. İşsizlik probleminin aradan qaldırılmasında KOS-un rolunu aşağıdakı kimi qiymətləndirmək olar: bu müəssisələrin iri korporasiyalara nisbətən daha tez qurulması və qısa müddət ərzində gəlir əldə etmək imkanları əhalinin müəyyən qisminin işlə təmin olunmasına şərait yaradır;

- Kiçik və orta müəssisələr böhran dövrlərində də fəaliyyət göstərə bilirlər və stasitik məlumatlara görə, belə vəziyyətlərdə iri müəssisələrdən fərqli olaraq bu kateqoriya firmaların gəlirlərində və ya yeni iş yerlərinin yaradılmasında azalma müşahidə edilmir və ya iri müəssisələrdəki durğunluqla müqayisədə kiçik və orta müəssisələrin ümumi vəziyyəti yaxşı qiymətləndirilir. Bu müəssisələr əsasən əhalinin xırda tələbatlarını ödəməyə və daxili bazara işləməyə istiqamətləndiyindən onların fəaliyyətləri üçün "böhran anları tez-tez müşahidə edilmir. Müflisləşmə isə adətən bu tip müəssisələr arasında gedən rəqabətin nətkəsində baş verir; bu müəssisələrdə

çalışanların çoxu üçün yüksək səviyyəli tədrisə ehtiyac olmur. ABŞ Kiçik Biznes İdarəsinin araşdırmaların görə, əksər vətəndaşlar üçün kiçik və orta müəssisələrdə çalışmaq "biznes məktəbində oxumaq" kimi xarakterizə edilə bilər. Burada çalışmaq əslində ixtisas artırmaq və ya "ixtiasa yiyələnmək kimi səciyyələndirildiyindən çoxları sonradan iri korporasiyalarda özlərinə iş tapa bilirlər.

- KOS subyektlərində "part time" (yarım günlük) iş rejiminin mövcud olması əhalinin işləmək imkanları az olan (tələbələr, aspirantlar, təqaüdcülər və.s) və ya əsas işlə yanaşı başqa işdə çalışmaq istəyənlər üçün yeni imkanlar yaradır. Bu iş prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, işçilər boş vaxtlarında bu kateqoriya müəssisələrdə işlərini davam etdirə bilirlər. Bir növ bir çox kiçik və orta müəssisələr işçilər üçün əlavə iş yerinə çevrilir.

- Çünki bu kateqoriyalı müəssisələrin böyük qisminə gündəlik iş prosesi o qədər də uzun olmur, yəni məhsul (iş və ya xidmətlərin) istehsalı və bazara çıxarılması əslində iri korporasiyaların fəaliyyəti ilə müqayisədə çox qısa vaxt tələb edir. Bu kateqoriyalı müəssisələr müflisləşdikdə böyük işsizlər ordusu yaranmır. Əgər hər hansı iri korporasiyanın müflisləşməsi və ya işçilərinin müəyyən hissəsini ixtisar etməsi hər bir ölkədə ciddi məşğulluq problemi yaradırsa kiçik və orta müəssisələrin belə fəaliyyəti iqtisadiyyat üçün elə ciddi problem yaratmır. 1995-ci ilin yekunlarına görə, ABŞ-da 70,2 Mln. işçi kiçik biznes subyektlərində çalışır. Deməli iri korporasiyalarda çalışanlardan fərqli olaraq bu kateqoriya müəssisələrin işçiləri üçün qurumlarının fəaliyyətini dayandırması nisbətən ağırlı problem deyil. Çünki iş rejiminə adaptasiya olunmuş işçilər üçün yeni iş yeri tapmaq çətin olmur; hər il çoxlu sayda kiçik və orta müəssisələrin yaranması "müflisləşmənin yerini" bir növ örtür. Bir qism müəssisələr sıradan çıxır, yeni müəssisələr yaranır və nəticədə işlə təmin olunmaq proporsionallığı qorunur. Buna görə də, kiçik və orta müəssisələrin məcazi mənada "bir-birini əvəz etmək sistemi ilə" işləməsi cəmiyyətdə məşğulluq probleminin yaradılmasına imkan vermir. Məsələn, Böyük Britaniyada 1980-89-cı illərdə 1,9 Mln kiçik və orta müəssisə qeydiyyatdan keçmişdir, 1,5 milyon isə bağlanmışdır və deməli artım 29 faiz olmuşdur. (19, s. 4). Məsələn, ABŞ-

da hər il 600 Mln yeni kiçik müəssisə yaranır, ancaq bunların təxminən yarısı 18 ay ərzində müflis olurlar. (15, s.32)

- Qərbi ölkələrində kiçik və orta müəssisələr "sakit inqilabın" subyektləri-qadınlar üçün ən rahat iş yeri hesab edilir. Bir faktı qeyd edək ki, ötən əsrin 70-ci illərdə Avropa ölkələrində, indisə şərq ölkələrində qadınların məşğulluğu problemi məhz kiçik və orta müəssisələrin inkişafı sayəsində mümkün olmuşdur. Tanınmış ABŞ iqtisadçısı N. Siropolis bu sahədəki araşdırmalarından sonra belə qənaətə gəlmişdir ki, tarixən ABŞ-ın kiçik biznes sferasında qadınlar proporsional olmayan rol oynasalar da son illər bu tamamilə dəyişmişdir. 1980-1985-ci illər arasında qadın-sahibkarların sayı 2,8 Milyona çatmışdır və bu da həmin sferada sahibkarların 36 faizi deməkdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, həmin dövrdə kişi sahibkarların sayı cəmi 13 faiz artmışdır. (15, s.26). ABŞ Kiçik Biznes İdarəsinin Məlumatlarında da kiçik biznesin qadınların işlə təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynadığı bildirilir. İdarənin bu sahədəki araşdırmalarında deyilir ki, 1980-1987 illər arasında qadınlar yeni iş yerlərinin tutulmasında ciddi üstünlüyə malik olaraq bütün yeni iş yerlərinin 2/3-si onların payına düşüb. (13, s.13)

- "sənətkar müəssisələri" də (ailə müəssisələri) kiçik müəssisələr kimi fəaliyyət göstərirlər. "Sənətkar müəssisələrində" ailə üzvlərinin, etmək olar, hamısı çalışdığından burada təhsil səviyyəsi və ya hansısa qabiliyyətin mövcudluğu elə ciddi rol oynamır və "sənətkar"- müəssisənin sahibi ailə üzvlərini uyğun işlər ilə təmin edə bilər. 1995-ci ilin məlumatına görə kiçik və orta müəssisələrdə Yaponiyada 39,5 milyon nəfər (ümumi əhalisinin sayı 135 Milyon nəfər), ABŞ-da 70,2 Milyon nəfər (ümumi əhalinin sayı 265 Milyon nəfər), Fransada 15,2 milyon nəfər (63 milyon nəfər) işləyib. (18, s. 11)

Postsosialist ölkələrində də bu kateqoriya müəssisələrdə çalışanların sayında artım müşahidə edilmişdir. 1996-cı ilə olan məlumata görə, Belarusda 232067 nəfər kiçik və orta müəssisələrdə çalışmışdır. Həmin dövlətdə ölkə üzrə işləyənlərin sayı 4370000 nəfər olmuşdur. Bu göstəricilər müvafiq olaraq Estoniyada 291553 nəfər (ümumi işləyənlərin sayı 441893 nəfər), Gürcüstanda 187217 nəfər (2233000 nəfər),

Polşada 5341300 nəfər (8806300 nəfər), Rusiya Fedrasiyasında 8639200 nəfər (65400000 nəfər), Ruminiyada isə 1460351 nəfər (4808092 nəfər) təşkil etmişdir. (12, s.40-48)

Göründüyü kimi, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində kiçik və orta müəssisələrdə işləyənlərin müqayisədə sayı çoxluq təşkil edir. Məsələn, Polşada bütün işləyənlərin 60 faizə qədəri kiçik və orta müəssisələrdə çalışır.

Ruminiyada isə bu nisbət 30 faizdən artıqdır. Mərkəzi və Şərqi Avropanın başqa ölkələrində bu sahədəki vəziyyət qeyd etdiyimiz ölkələrdəki vəziyyətdən, demək olar, fərqlənmir. Bu ölkələrdə bazar münasibətlərinin tarixinin elə də uzun müddəti əhatə etmədiyini nəzər aldıqda həmin dövlətlərdə kiçik və orta müəssisələrin rolunun getdikcə artdığını müəyyənləşdirmək mümkündür.

Türkiyədə isə bütün işləyənlərin 61,4 faizi KOS subyektlərində çalışır, burada kiçik müəssisələrin payı 46,3 faizdir. (14, s. 216-217)

Avropa Birliyi ölkələrində isə kiçik və orta müəssisələrdə işçilərin 2/3-i işləyir. Avropa Birliyinin əməkdaşları bu göstəricini müxtəlif ölkələr üzrə hesablayaraq kiçik və orta müəssisələrin işsizlik probleminin aradan qaldırılmasında roluna qiymət verməyə çalışıblar. Bütün işləyənlər içərsində xüsusi çəkisinə gəldikdə isə, Fransada işləyən əhalinin 66,8 faizi kiçik və orta müəssisələrdə çalışır. Uyğun olaraq bu rəqəm Almaniyada 65, Böyük Britaniyada isə 25 faizdir. (18. s. 52-53)

KOS-ların yeni iş yerlərinin yaradılmasında oynadıqları rol bütün iqtisadçılar tərəfindən bu kateqoriya müəssisələrin oynadığı əsas funksiyalardan biri kimi qiymətləndirilir. ABŞ mütəxəssislərinin fikrincə, kiçik biznes yeni iş yerlərinin yaradılması funksiyasını daha uğurla həyata keçirir. Onlar fikirlərini əsaslandırmaq üçün konkret rəqəmlərə müraciət ediblər; əgər 1986-1990-ci illərdə iri müəssisələr 3 mln. işçi yerini ixtisara salıblarsa, kiçik biznes subyektləri 9 Mln. yeni iş yeri yaradıblar. ABŞ-da 1978-88-ci illərdə yeni yaradılan iş yerlərinin 60 faizdən çoxu bu müəssisələrin payına düşüb.

İndi yeni iş yerlərinin yaradılmasında kiçik müəssisələrin payı İngiltərədə 36, Almaniyada 64, Fransada 67, İtaliyada 83 faizdir. 1990-cı ilin məlumatına görə,

bütün Qərbi Avropa ölkələri üzrə kiçik və orta müəssisələrin iş yerlərinin yaradılmasındakı payı 70 faizdir. Bununla yanaşı 1988-1992-ci illərdə Qərbi Avropa ölkələrində yeni iş yerlərinin yaradılmasında çox kiçik (işçilərin sayı 9-dək olan) və kiçik müəssisələr (işçilərin sayı 9-99 olan) müəssisələr daha böyük rol oynayıb. (10, s. 15)

Türkiyədə 1970-85-ci illərdə yeni iş yerlərinin 53 faizi kiçik və orta müəssisələrin payına düşmüşdür. (17, s. 19). Dünya Bankının araşdırmalarına görə, bu kateqoriya müəssisələrin inkişafı Türkiyə hökumətinin iqtisadi siyasətində əsas yer tutandan sonra 1980-85-cı illərdə yeni iş yerlərinin yaradılmasında kiçik müəssisələrin payı 4,7, orta müəssisələrin payı 4,2 faiz artdığı halda iri müəssisələrin payı yalnız 2,2 faiz artmışdır.

Beynəlxalq Əmək Əməkdaşlıq Bürosunun nümayəndəsi, iqtisadçı F.Nenin fikrincə, KOS -lar innovasiya və ixtiranın əsas mənbəyidir və onlar sosial inkişafda da ciddi rol oynayırlar. (17, s.52)

ABŞ-da texnologiyanın idarəedilməsində Ticarət Nazirliyi ilə Milli Standartlar və Texnologiya İnstitutu mühüm rol oynayır. Bunlar kiçik müəssisələrin inkişafını stimullaşdırmaq üçün dövlət institutları ilə birlikdə layihələr hazırlayır və müəssisələrdə tətbiq edirlər. (23, s. 249)

KOS-ların iqtisadi sistemdə roluna ehtiyatla yanaşan Y.Şumpeter, Gelbreyt kiçik müəssisələrin xırda tələbatları ödədiyinin bildirsələr də, Y.Şumpeter kiçik və orta müəssisələrin innovasiya proseslərində rolunu gərəkli sayır. (81, s.35-50.)

Y.Şumpeter kiçik və orta müəssisələrin iştirak etdiyi innovasiya prosesini belə xarakterizə edir: yeni texniki təchizat, yeni bazarlar, yeni maliyyə institutları və maliyyə vasitələri, yeni idarəetmə üsulu və strukturu. (12, s. 6)

Ruminiyada dövlət büdcəsinin illik gəlirlərinin 10 faizi araşdırmalar və Texnoloji İnkişaf Nazirliyinə ayrılır ki, bu vəsaitlərin əsas hissəsi KOS-m bu sahədəki layihələrinin maliyyələşdirilməsinə istiqmətlənir. (14, s. 138)

d) KOS istehlakçıların sürətlə dəyişən tələbini təmin edə bilər. D.Bar- nə kiçik və orta müəssisələrin bazara asan və real uzlaşması onların başlıca cəhəti hesab edərək

müştərilərlə həmişə və birbaşa əlaqədə olduğundan tələbatın dəyişməsindən asılı olaraq fəaliyyətlərini yenidən qurmağı bacardıqlarını bildirmişdir. (13, s. 123)

KOS-ların fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət dayıyır və KOS-ların yerinə yetirdiyi funksiyalar içərisində bu əsas yerlərdən birini tutur.

N.K.Siropolisin araşdırmalarına görə "General Motors" 30 minə yaxın müəssisəyə sifarişlər verir ki, bunun da əksəriyyəti kiçik biznes subyektləridir. (12, s.24)

e) KOS-lar əyalətlərin inkişafını şərtləndirə bilir və artıq əksər ölkələrdə bu kateqoriya müəssisələrin köməyi ilə iqtisadi inkişafda regional fərqləri aradan qaldırmağa cəhdlər edilmişdir. Belə ki, iri müəssisələr bəzi ölkələrdə regionlarda işləməkdə maraqlı olmur və ya ölkənin iri şəhərlərində istehsal etdikləri malları müxtəlif bölgələrə çatdırmağa çalışırlar. Regionlarda iş yerlərinin yaradılmasını, rəqabətin inkişafını təmin etmək üçün əksər dövlətlərdə KOS-ların regional inkişaf proqramları fəaliyyət göstərir. Məsələn, yalnız 1981 -ci ildə ABŞ-m 50 ştatında 192 kiçik biznesin inkişafı layihəsi həyata keçirilmişdir. İtaliyada da hökumət iqtisadi inkişafdakı regional fərqləri aradan qaldırmaq üçün KOS-ların geri qalmış bölgələrdə inkişafını stimullaşdıran dövlət layihələri həyata keçirir.

KOS-ların müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatında oynadıqları rola bağlı qeyd olunanlardan belə aydın olur ki, bu kateqoriya müəssisələrin formalaşması və inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün ölkədə KOS subyektlərini inkişafı ilə bağlı güclü dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında KOS subyektlərinin inkişafı bazar iqtisadiyyatı atributlarının sürətlə formalaşmasına təkan verə bilər.

Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının əsas atributlarından olan azad rəqabətin formalaşması problemi hələ də qalmaqdadır və dövlətin daxili bazarın qorunması məqsədilə həyata keçirdiyi siyasətdəki qüsurlar yerli müəssisələrin vəziyyətini ağırlaşdırır. Azərbaycanda "Haqsız rəqabət haqqında qanunun qəbul edilməsinə baxmayaraq bu sahədə də problemlər müşahidə edilir. KOS-ların formalaşması və inkişafı daxili bazarda rəqabətin inkişafına xidmət edə bilər. Əvvəldə

gətirdiyimiz misallardan bəlli olduğu kimi bu kateqoriya müəssisələr rəqabət yaradıcı funksiyasını yerinə yetirərək bazarda inhisarlaşmaya imkan vermir. Azərbaycanda isə bazar iqtisadiyyatın inkişafetdirilməsi üçün mükəmməl rəqabətli iqtisadi sistemin formalaşdırılması qaçılmazdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2000-ci ilin yekunlarına görə ölkəmizdə 43 Mln 739 (respublikanın əmək qabiliyyətli əhalisinin 1,2 faizi) işsiz qeydə alınıb. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin araşdırmalarına görə, ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılmasına böyük ehtiyac vardır və bu həm ölkədə məşğulluq probleminin həll edilməsinə, həm də işçi qüvvəsinin MDB ölkələrinə getməsinin qarşısını ala bilər.

KOS-ların inkişafı bölgələrdə sahibkarlığın inkişafına yardım edə bilər, qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin xətt ilə ölkə rayonlarının əksəriyyətində sahibkarlığa kömək mərkəzləri yaradılmışdır və həmin mərkəzlərin imkanlarından istifadə edərək bu işi həyata keçirmək mümkündür.

1.2. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasında lizinq xidmətlərinin tətbiqi

Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafının ən mühüm məsələlərindən biri onların maliyyə təminatıdır. Bu, həmçinin həmin kateqoriya müəssisələrin problemləri arasında ən ciddi hesab edilir. Qərb iqtisadçıları öz araşdırmalarında adətən bütün Maliyyə Mənbələrinə deyil, bir neçə qaynağa üslünlük verirlər. Bununla yanaşı KOS-ların maliyyə təminatı bütün iqtisadi ədəbiyyatlarda bu kateqoriya müəssisələrə yardımların bir növü kimi tədqiq olunur. Bu məsələdə adətən dövlətin rolu xüsusilə seçilir, lakin bu yalnız dövlət maliyyə yardımları ilə məhdudlaşmır.

KOS-ların formalaşması və inkişafının maliyyə mənbələrini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- Birbaşa Maliyyə Mənbələri;
- Dolaylı Maliyyə Mənbələri.

Bazar iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi səviyyəsinin aşağı

formasını və müəssisələrin və eləcə də kredit qurumlarının böyük əksəriyyətinin özəl sektorun subyektləri olması KOS subyektlərinin birbaşa kredit almaq imkanlarını azaltmışdır. Çünki dövlətdən fərqli olaraq özəl kredit təşkilatları KOS subyektlərini aşağı faiz dərəcəsi ilə kredit xətlə açmədə maraqlı deyillər və bu təşkilatlar aşağı faizli əməliyyatlardan yaranan zərərin ödənilməyi hallarda bu işə qoşulurlar. Deməli, KOS subyektlərinin şəxsi vəsaitlərinin azlığı onları başqa maliyyə mənbəyi axtarmağa vadar edir. Rəqabətin hökmran olduğu iri kapital tələb etmir və şəxsi vəsaitlərlə həmin işi həyata keçirmək mümkün olur.

İstehsal-kooperasiya əlaqələrinin formalaşmasında maliyyə-kredit sistemi mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, bu gün aqrar sahədə maliyyə-kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi və həmin fəaliyyətlə məşğul olan qurumların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün təkəcə həmin istiqamətdə dövlət yardımlarının həcmi genişləndirmək yox, həm də daha çevik və elastik mexanizmlərin tətbiqi lazımdır. Məhz bu mexanizmlər vasitəsilə aqrar sahənin yeni keyfiyyət əsasında inkişafına nail olmaq mümkündür.

Aqrar sahənin maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrindən, həmçinin çevik və elastik üsullarından biri də lizinqdən səmərəli istifadədir. Linq-bank kreditləri, mülkiyyət icarəsi və sərmayə elementlərini özündə birləşdirən iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Klassik linq münasibətlərinə linq müqaviləsinin subyektləri kimi icarəyə verən, icarəyə götürən və satıcı daxil idi. Lakin linqin bir sərmayə aləti kimi daha da inkişafı ilə əlaqədar, indiki dövrdə linq münasibətləri daha da genişlənərək bankları və sığorta şirkətlərini linq əməliyyatlarının əsas elementlərinə çevirir. Bu, linqi bütün tərəflər üçün daha çevik və üstün edir. Beləliklə:

- linq istehsalı müasirləşdirməyin yolunu təklif edir və kiçik biznesi inkişaf etdirir. Linq şirkətlərin genişlənməsi üçün maliyyə ehtiyacı olant lakin çox zaman müsbət kredit tarixi və ya bank üçün kifayət qədər girovu olmayan KOS qurumlarının maliyyələşməsində mühüm rol oynayır;
- linq maliyyə bazarında rəqabət yaradır. Dövrüyyə kapital krediti bir olmayan linq təsərrüfat fəaliyyətini maliyyələşdirməyib ucuz metodlarını

yaradır və birbaşa bank kredit məhsulları iri rəqabətə girir. O, həm də girovdan gələn borcu artırmadan həm lizinq maliyyələşməsinə, həm də əlavə bank maliyyələşməsinə imkan yaradır və ona alternativ kimi çıxış edir;

- lizinq iqtisadiyyatda ümumi kapital qoyuluşu artırır. Lizinq maliyyələşmənin digər formalarını əvəz edən və artırma bilən alternativ maliyyələşmə forması kimi çıxış edir;

- lizinq avadanlığın satışını artırır. O, yerli və xarici təchizatçılara müştəri bazalarını artırmaq üçün yeni mexanizm təklif edir (15, s.1 57-158).

Göründüyü kimi, lizinq - maliyyə icarəsidir. Satış tamamlandıqda, lizinq verənlə alan arasında lizinq haqqında müqavilə bağlanır. Lizinq verən (hansı ki, kommersiya bankı da iştirak edə bilər) avadanlığı (texnikası) istifadə edənə icarəyə vermək üçün onu almağı öhdəsinə götürür. Malsatan avadanlığı lizinq haqqında müqaviləyə uyğun olmalıdır. Bu avadanlıq lizinq verənin xüsusi mülkiyyətidir. Avadanlıq istifadə edənə təhvil-qəbul aktı ilə verilir. Bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq lizinq verən aşağıdakı hallarda müqavilənin ləğv edilməsini tələb etmək hüququna malikdir:

- texnikadan təyinatı üzrə istifadə edilmədikdə;
- istifadə edənin günahından avadanlıq yaxşı saxlanmadıqda;
- əgər istifadə edən bir ay ərzində icarə haqqının ödənilməsində vaxtı ötən borca yol verərsə;
- müqavilədə nəzərdə tutulan başqa öhdəliklər pozulduqda.

Lizinq verən istifadə edəndən gələcək borcların ödənilməsini tələb etmək hüququna da malikdir. İstifadə edən (təsərrüfat subyekti) texnikadan təyinatı üzrə istifadə etməlidir. Texnikanı standartda uyğun olaraq yararlı səviyyədə saxlamalıdır. O, texnikada heç bir konstruktor dəyişiklik aparmamalıdır. Əgər istifadə edən lizinq verənin razılığı ilə öz vəsaiti hesabına avadanlığı yaxşılaşdırarsa sərf etdiyi xərci tələb etmək hüququna malikdir.

Müqavilə müddəti qurtardıqdan sonra öhdəlikləri yerinə yetirən istifadəçi yenidən müqavilə bağlaya bilər, texnikanın dəyərini icarə haqqı ilə tam ödədiyi halda texnika onun xüsusi mülkiyyətinə keçir. O, həm qalıq dəyəri ilə texnikam lizinq

verəndən ala bilər.

Ölkə Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət dəstəyi haqqında” 2007-ci il 21 yanvar tarixli Sərəncamı ilə bağlı dövlət qurumu tərəfindən ölkəyə 6 ədəd soyuducu kamera, 3 ədəd süd zavodu üçün avadanlıq, 6 ədəd yem zavodu üçün avadanlıq alınmış və yerli təsərrüfat qurumlarına uzunmüddətli maliyyə lizinqinə verilmişdir.

Texnikaların səmərəli istifadəsinə diqqət artırılmış, uçot-hesabat işlərinin aparılmasına nəzarət təmin edilmişdir. Ehtiyat hissələri ilə yanaşı, lizinqə verilən texnika və avadanlıqlara texniki qulluğun aparılması, ehtiyat hissələri üzrə bərpa səxlərinin, texnikaların təmir emalatxanalarının yaradılması, ixtisaslı mexanizator və təmir işçilərinin hazırlanması da günün vacib məsələlərindəndir. Bu məqsədlər üçün ümumi məbləği 75,0 milyon manat dəyərində olan vəsait qoyuluşu üçün geniş İntestisiya Proqramım işlənilib hazırlanmışdır.

Bu gün respublikanın rayonları üzrə göstərilən aqroservis xidmətinin öz vaxtında aparılması və keyfiyyətinin artırılması məqsədilə rayonu filiallarının, nəzdində 70-dən çox mexanikləşdirilmiş dəstə yaradılaraq vacib olan kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin edilmişdir. Hazırda cəmiyyətin yerli qurumlarında (rayon aqroservis filialları və mexanikləşdirilmiş dəstələr) cəmləşən 401 ədəd taxılığın kombayn, 850 ədəd traktor və 1750 ədəd müxtəlif kənd təsərrüfatı texnikası vasitəsilə, bazar qiymətlərindən xeyli aşağı qiymətlərlə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün 20 növdən artıq müxtəlif aqrotexniki xidmət həyata keçirir.

Alınmış traktorlardan 382 ədədi yerli istehsaldır, yəni Gəncə Avtomobil zavodunda yığılmışdır. 80-130 at gücündə olan MTZ markalı bu traktorların hamısı istifadəçilər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Göstərilən traktorlara olan marağı nəzərə alaraq, «Aqrolizinq» ASC əlavə olaraq 148 ədəd müxtəlif markalı traktorun alınması üçün Gəncə Avtomobil Zavodu ilə müqavilə bağlanmış və bunun üçün lazımı vəsait ödəmişdir.

Aqrolizinq sahəsində həyata keçirilən tədbirlər içərisində bir məqamı da xüsusə qeyd etmək lazımdır. Artıq keçən ildən başlayaraq, dövlət büdcəsindən ayrılmış

vəsaitlər hesabına texnika və aqrokimyəvi maddələrlə bərabər, yeni texnoloji avadanlıqlar da alınıb gətirilərək lizinq qaydasında verilmişdir. Bu tədbir, istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının, müxtəlif sayda dərman xarakterli mədəni və yabanı bitkilərin emalma şərait yaratmaqla, kənd yerlərində yaşayan insanların gəlirlərinin artmasına və rifahının yaxşılaşmasına və bununla birlikdə əhalinin keyfiyyətli qida məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsinə böyük təkan verir. Artıq "Aqrolizinq" ASC-nin yaradılması və formalaşaraq inkişaf etməsi nəticəsində respublika üzrə 1500-dən çox iş yeri açılıb. Bu isə, rayon və kənd yerlərində işlə təmin olunma göstəricilərini yaxşılaşdırıb.

Aqrolizinqin fəaliyyətini daha da dolğunlaşdırmaq məqsədilə xüsusi maliyyə investisiya proqramı işlənib hazırlamaq hökumətə təqdim edilmişdir. Bu proqramda təşkilatın regional aqroservis və təchizat bazalarında, eləcə də bütün rayon aqroservis filialları kənd təsərrüfatı texnikalarına lazımi texniki qulluq göstərmək və təmir işləri aparmaq üçün yeni anbar binaları, örtülü meydanlar və s.-nin inşası nəzərdə tutulub.

Bu gün lizinq bazarının genişlənməsinə və yeni iştirakçıların meydana gəlməsinə baxmayaraq, bu sahədə bəzi problem və çatışmamazlıqları mövcuddur ki, onların da təkmilləşdirməyə ehtiyacı vardır. Artıq qeyd olunduğu kimi, maliyyə lizinqi formasında həyata keçirilən əməliyyatların dairəsinə lizinq obyektinin əldə edilməsi (alınması), istifadəyə verilməsi və onun lizinqalanın mülkiyyətinə ötürülməsi daxildir. Həmin əməliyyatlar maliyyə xidmətlərinə aid edildiyi üçün, 2017-ci ilin əvvəlindən ƏDV-dən azaddır.

Lakin təcrübə göstərir ki, bu əməliyyatların ƏDV-dən azad olunması dedikdə, yalnız lizinq alanın lizinq verənə ödədiyi lizinq ödənişlərinin ƏDV-dən azad edilməsi başa düşülür. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 125-ci maddəsinə edilmiş düzəlişə görə, əvvəllər rezident qurumun (müəssisənin) və sahibkarın lizinq, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödəmələrdən 4% məbləğində ödəmə mənbəyindən vergi tutulması ilə bağlı müddəa ləğv olunub. Bu baxımdan, mühüm maliyyələşmə mənbələrindən biri olan aqrolizinq daha geniş inkişaf etdirilməli və

təkmilləşdirilməlidir.

1.3. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasının maliyyələşməsi sistemi

Məlumdur ki, Azərbaycan hökuməti aqrar sahənin dayanıqlı və etibarlı inkişafına nail olmaq məqsədilə, hələ 1998-ci ildə ümumi dəyəri 100 milyon ABŞ dolları olan çoxmərhələli Kredit Proqramının həyata keçirilməsi üçün Dünya Bankına müraciət etmişdir.

“Kənd Təsərrüfatının inkişafı və Kreditləşdirilməsi” adlanan bu Proqramın məqsədi - Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əvvəlki məhsuldarlıq səviyyəsini bərpa etməkdən ibarət idi. Bu proqramın üç mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. 1998-2004-cü illər ərzində həyata keçirilmiş I mərhələ uğurla başa çatmış, əldə olunmuş nəticələr isə Dünya Bankı və müvafiq dövlət qurumları tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir.

Dünya Bankı bu təklifə baxmış və ikinci “Kənd Təsərrüfatının İnkişafı və Kreditləşməsi” layihəsinə maliyyə dəstəyi vennəyi məqsəduyğun hesab etmişdir. Bu layihə ölkənin aqrar sektoruna yardım strategiyası, yeni ölkə tərəfdaşlıq strategiyası, yoxsulluğun azaldılması, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olunmasına yardım göstərir.

Layihənin özü 3 komponentdən (tərkib hissədən) ibarətdir. Onun birincisi “Kənd təsərrüfatında biznes xidmətləri” adlanır. Məqsədi - kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları və emalçıları ilə bazarlar arasındakı iqtisadi əlaqələri təkmilləşdirmək üçün, aqrar təsərrüfat subyektlərinin işgüzar fəaliyyətini dəstəkləməkdir. Bu komponent həm də istehsalçılar və emalçılar arasında kooperasiyaya əsaslanan səmərəli istehsal-iqtisadi əlaqələrin qurulması və dəstəklənməsi məqsədi güdür.

Bu layihə çərçivəsində həyata keçirilən digər yanmkomponent isə “Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması” adlanır. Onun məqsədi - inkişaf etməkdə olan kənd təsərrüfatı qurumları, fermerlər və aqroemalçılar, onların assosiasiyaları və qrupları arasında kooperasiyaya əsaslanan istehsal-iqtisadi əlaqələnn təşviq edilməsi,

mexanizm lorin tətbiqi yolu ilə səmərəli kənd bazarlarının həmçinin yeniləşmiş formalaşdırılmasıdır.

Bu yarımkomponent yeni, təkmilləşmiş texnologiyaların və ən yaxşı biznes təcrübələrin tətbiqi, nümayişi üçün mövcud kənd biznes, fermer istehsalçı və aqroemal assosiasiyalarına, istehsal kooperativlərinə, həmçinin icma əsaslı rəsmi və qeyri-rəsmi qruplara kiçik qrantların verilməsini də nəzərdə tutur. Bu prosesdə əsas diqqətin bazara çıxışın yaxşılaşdırılmasına, saxlama, kiçik həcmli emal sexlərinin inkişafı və sair məsələlərə yönəlməsi dəstəklənir. Ümumiyyətlə, bu yarımkomponent keyfiyyətli istehsal, emal və marketinq, biznesin idarə edilməsi və ən yaxşı biznes təcrübəsi sahəsində yeni və səmərəli texnologiyaların əldə edilməsi, nümayişi və yayılmasına təkan verəcək, həmçinin kənd biznesi ilə xidmət qurumları arasında səmərəli kooperasiya əlaqələri yaradacaqdır.

Layihənin özünəməxsus cəhəti ondadır ki, o yalnız tələb yönümlü fəaliyyət proseslərini maliyyələşdirərək, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında iqtisadi səmərəliliyin və bazara çıxış imkanlarının artmasına gətirib çıxaran xidmətlər ilə kənd biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanlar arasında daha səmərəli iqtisadi əlaqələrin və kooperasiya prosesinin formalaşmasına təhrik edəcəkdir. Ümumi dəyəri 3,6 milyon ABŞ dolları olan bu layihənin əsas maliyyə mənbələri və dəyəri aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur (15, s.121).

Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması yarımkomponentinin dəyəri və əsas maliyyə mənbələri

Nö	Göstəricilər	Məbləği (milyon ABŞ dolları)
1.	Dünya Bankı - BİA krediti	2,3
2.	Azərbaycan hökumətinin iştirak payı	0,3
3.	Benefisiarlar	0,7
4.	Yaponiya Qrantı	0,3

Ümumiyyətlə, aqrar sahəyə maliyyə yardımının göstərilməsində Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi mühüm rol oynayır. Bu gün həmin agentlik Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə

bağlanan sazişlər əsasında bir sıra layihələrin, o cümlədən “Dağ və Yüksək Dağlıq Ərazilərin inkişaf etdirilməsi Proqramı”, “Kənd İnvestisiyaları”, “Şimal-Şərq İnkişafı” və digər layihələri həyata keçirir. Onların əsas məqsədi - aqrar sahədə fəaliyyət göstərən kiçik və orta təsərrüfat subyektlərinə maliyyə yardımı, yeni iş yerlərinin açılması, kənd yerlərində infrastrukturun yaxşılaşdırılması, sosial-məişət obyektlərinin inşası, bərpası və təmirini həyata keçirməkdir.

Həyata keçirilən layihələrin kredit komponenti çərçivəsində 96 min aqrar sahibkara 48 milyon manat məbləğində, əsasən mikrokreditlər verilmişdir. Bu kreditlər aqrar sahənin inkişafına müsbət təsiri ilə yanaşı, kooperasiya əlaqələrinin formalaşması və inkişafına, həmçinin kənd əhalisində kredit mədəniyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərərək, regionlardan miqrasiyanı azaldır.

Aqrar sahədə çalışan sahibkarlara və təsərrüfat qurumlarına güzəştli kreditlərin verilməsi üçün, 2008-ci ilin İnvestisiya Proqramı daxilində Dövlət Agentliyinə 5,0 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə bu vəsait hesabına, 32 rayonda fəaliyyət göstərən 211 sahibkara heyvandarlığın quşçuluğun, arıçılığın, nohur balıqçılığının, meyvəçiliyin, üzümçülüyn, kartofçuluğun, eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının inkişafı üçün kreditlər verilmişdir.

Beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə bağlanan sazişlərin icrası və büdcə vəsaitləri hesabına kreditlərin verilməsinin prioritet məqsədi kimi aqrar sahənin inkişafına müsbət təsir göstərməsi ilə yanaşı, regionlarda yeni iş yerlərinin açılması da qarşıya qoyulmuşdur. İcra olunmuş layihələr nəticəsində ölkənin 65 rayonunda 2800 daimi və 7500 müvəqqəti iş yerləri açılmışdır.

Aqrar sahədə kredit qoyuluşunun mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, respublikada iqtisadi artım tempinin ilbəl yüksəlişi kreditlərə olan tələbatıda əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

2017-ci ilin yekunlarına görə ölkədə kredit qoyuluşlarının ümumi miqdarı 9950.3 milyon manat olmuşdur. Kredit qoyuluşlarının artımının bir sıra səbəbləri var ki, onlardan ən başlıcası ÜDM-nin artımı ilə əhalinin və sahibkarların gəlir

səviyyəsinin yüksəlməsi kredit almaq və ödəmək imkanlarının artması ilə əlaqədardır. Digər bir səbəb kimi milli valyutanın məzənnəsinin son illər sabit qalması bankların risq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış bu isə öz növbəsində kredit qoyuluşlarının artımına səbəb olmuşdur. Respublikanın kredit sistemində kreditlərin ayrıldığı sektorlar arasında fərqliliklərin olması çox mühüm məsələlərdən biridir. Belə ki, kredit portfelinə diqqət yetirdikdə ev təsərrüfatlarının əhəmiyyətli paya sahib olduğunu görürük. Ev təsərrüfatlarına ayrılan kreditlərin miqdarı 2017-ci ildə kredit portfelində 13.3 %, ticarət və xidmət sahəsi 28.6 %, sənaye 5.9%, inşaat və əmlak sektoru 8.8%, kənd təsərrüfatı isə 4.7 % paya sahib olmuşdur. Son 5 ildə respublikada kredit qoyuluşlarının miqdarında təqribən iki dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2015 -ci ildə ölkədə ümumi kredit qoyuluşlarının həcmi 4671.8 mln manat olmuşdursa 2017-ci ildə bu rəqəm 9950.3 manata yüksəlmişdir. Müvafiq dövr ərzində kənd təsərrüfatı və emal sahəsinə verilmiş kreditlərin miqdarında da önəmli artım qeydə alınmışdır. 2015-ci ildə aqrar sektora kredit qoyuluşunun ümumi məbləği 197.2 mln. manat olmuşdursa 2017-ci ildə bu göstərici 2.4 dəfə artaraq 466.7 mln. manata bərabər olmuşdur. Respublikada kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturuna nəzər saldıqda 2015-ci ildə ən çox kredit qoyuluşu 3315,0 mln. manatla ev təsərrüfatlarına və 2844.4 manat ticarət və xidmət sahələrinə verilmişdir ki, bu da ümumi kredit qoyuluşunun 33.3 və 28.6 %-ni təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin mövsümü xarakter daşımalarının istehsal prosesinin digər sahələrlə müqayisədə daha çox vaxt tələb etməsi ilə nəticələnir. Risq faktorunda kənd təsərrüfatında yüksək olması sektorun maliyyə qaynaqlarının təminatında mühim rol oynayan kredit qoyuluşlarının az olmasına təsir edən əsas amillərdəndir. Bu baxımdan gələcəkdə kənd təsərrüfatında uzunmüddətli kreditlərin həcmnin artırılması məqsədəuyğun olardı.

Respublikanın bütün bölgələrinin proposional olaraq inkişafına nail olmaq dövlətin əsas strateji hədəflərindəndir. Bu istiqamətdə kredit qoyuluşlarında mühim rolu vardır. Lakin son illərdə regionlarda bankların filiallarının sayının

artmasına baxmayaraq hələ də bütün kredit qoyuluşunun 85 faizindən çoxu yalnız Bakı şəhərinin payına düşür.

Aqrar sahədə maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi və inkişafında perspektiv - maliyyə mənbəyi sayılan sığorta fəaliyyətinin böyük rolu vardır.

Xarici təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlara dövlət tərəfindən verilən dəstəyinin mühüm forması - istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən risklərdən və təbii fəlakətlərdən sığorta etdirilməsi, ödəniləcək sığorta haqqının müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən verilməsidir.

Sığorta sisteminin mühüm tərkib hissələrindən biri olan aqrar sığorta fəaliyyəti - kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsinə, onun sabitliyinin və inkişafının təmin olunmasına, həmçinin kənd yerlərində yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına yönəlmiş iqtisadi münasibətlər sistemini təmin edir.

Ümumilikdə, aqrar sahədə sığorta haqlarının yığılı, eyni zamanda baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar ödənilmiş sığortanın həcmi heç də ürəkaçan səviyyədə olmamışdır. Bu baxımdan, həmin qanunun fəaliyyət göstərdiyi müddətdə dövlət və sığorta qurumları tərəfindən aqrar istehsalçılar arasında düzgün təbliğ işinin aparılması çox vacib idi. Belə olduğu təqdirdə, kənd təsərrüfatından daxil olan sığorta haqları xeyli yüksək ola bilərdi. Eyni zamanda, bu sahə üzrə beynəlxalq təcrübəsi yaxından öyrənərək mövcud qanunvericiliyə zəruri düzəlişlərin edilməsinə də ehtiyac yaranmışdır.

Bu istiqamətdə xarici ölkə təcrübələri böyük maraq doğurur. Bu təcrübədən yetərli səviyyədə istifadə edilməsi nəticəsində milli aqrar sığorta bazarının inkişafına nail olmaq mümkündür. Məsələn, qonşu Türkiyə Respublikasında 2005-ci il tarixdə “Tarım sığortaları Kanunu” (“Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası haqqında Qanunu”) qəbul edilib. Bu Qanunun qəbulunda əsas məqsəd — aqrar sahədə aparılan sığorta işinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan təbəqəsinə dövlət dəstəyinin verilməsi, baş vermiş təbii fəlakətlər nəticəsində dəymiş zərərin əvəzinin ən qısa müddətdə ödənilməsindən,

dövlət büdcəsindən bu məqsədlər üçün ayrılmış vəsaitlərin düzgün xərclənməsindən ibarətdir.

Türkiyədə kənd təsərrüfatı sığortasının keyfiyyətli aparılması, bununla bağlı olan qanunun tələblərinin düzgün yerinə yetirilməsi, bağlanmış müqavilələr üzrə daxil olmuş sığorta haqlarının vahid mərkəzdə toplanması, habelə baş vermiş təbii fəlakət hadisələrinə görə sığorta ödənişlərinin verilməsi istiqamətində şəffaflığın təmin olunması məqsədilə qısaldılmış adı TARSİM olan “Tarım Sığortaları Havuzu”, yaxud “Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası Fondu” yaradılmışdır. Bu Fondun əsas gəlirləri - sığorta təşkilatları tərəfindən bağlanan sığorta müqavilələrinə görə alınan komissiyon mükafatları, zərurət yarandığı vaxt alınan kreditlər, büdcə vəsaitləri, hesabına daxil olan əlavə pul vəsaitləri və s.dən ibarətdir. Bu fondun gəlirləri isə bütün növ vergi və rüsumlardan azaddır.

Tədqiqatlar göstərir ki, dövlətin dəstəyi ilə aparılan kənd təsərrüfatı sığortası, əsasən dörd qrupa bölünmüşdür. Bunlar bütün növ bitkiçilik məhsullarının (meyvə, tərəvəz və bostan məhsulları) sığortası, bütün növ istilikxana (pamık) məhsullarının sığortası, iri və xırda buynuzlu heyvanların sığortası və bütün növ ev quşlarının sığortasıdır. Maraqlıdır ki, bu sahənin sığortalanmasına büdcədə nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin həcmnin kifayət qədər olmasına baxmayaraq, bu rəqəm təbii fəlakət nəticəsində dəymiş zərər məbləğinin, dövlət tərəfindən ödənilməsi zamanı çəkilən xərclərdən xeyli aşağıdır. Bu isə bir daha sübut edir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanmasına dövlət tərəfindən verilən dəstək ölkədə aqrar sahənin və bu sahə üzrə aparılan sığorta fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, dövlətə də müəyyən fayda vermiş olur.

II FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ AKTİVLƏŞDİRİLMƏSİNİN

PROBLEMLƏRİ

2.1. Kiçik və orta biznesin formalaşmasında bank kreditlərinin rolu

Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında bank kreditləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır və bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu kateqoriya müəssisələr investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində bu mənbəyə mühüm önəm verirlər. Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslər kommersiya banklarının kreditlərindən istifadə edərək fəaliyyətlərini genişləndirə və ya yeni fəaliyyət sferasında həyata keçirə bilirlər. Bununla belə əksər Qərbdən fərqli olaraq ölkəmizdə kommersiya banklarının açdığı kredit xətlərinin içərisində KOS subyektlərinə təqdim edilən kreditlərin payının rəsmi hesabatı aparılmır. Buna görə də cədvəl 2.7-də göstərdiyimiz kredit qoyuluşlarını təhlil edərkən bu vəsaitdən istifadə edən müəssisələrin təsnifləşdirilməsini aparmaq mümkün deyil.

Kredit qoyuluşlarının illər üzrə müqayisəsi göstərir ki, respublikamızda bank kreditlərindən istifadə səviyyəsində artım müşahidə edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında yönəldilən Kreditlərin həcmələrinin artırılması isə respublikada sahibkarlığın inkişaf etməsinə mühüm təkan verməklə yanaşı sahibkarların bu mənbədən istifadə imkanlarının da artdığını göstərir. Vaxtı keçmiş borcların illər üzrə artımı və tendensiyanın 1996-cı ildən sonra nisbətən səngiməsinə qeyd etmək lazımdır.

2017-cı ildə 2016-cı ilə nisbətən vaxtı keçmiş borcların ümumi həcmdə nisbəti azalsa da sonrakı 2 ildə bu çəkinin tədricən artması müşahidə edilib. Azərbaycan Respublikasında Kredit qoyuluşlarının 96,9 faizi qısamüddətli, bu da KOS subyektlərinin kommersiya banklarının vəsaitlərindən səmərəli istifadəsinə mane olur. Çünki qısa müddətə verilən kreditlərin şərtləri kiçik və orta müəssisələrindən əksəriyyəti üçün əlverişli hesab edilə bilməz. 2017-ci ilin yekununa görə, 2215 milyard manat ümumi kredit qoyuluşunun cəmi 55 milyard manat uzunmüddətli kreditlərin payına düşür.

Cədvəl 2.2-də görüldüyü kimi, 2013-ci ildən başlayaraq kredit faiz dərəcələri

aşağı salınmışdır və 2017-cu ilin yekunlarına görə, faiz dərəcəsi qısamüddətli kreditlər üzrə 19,8 faiz, uzunmüddətli kreditlər üzrə isə 19,7 faiz olmuşdur. Kredit faizi dərəcələrinin azalması isə birbaşa mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcələrinin azaldılması ilə bağlıdır. 2014-ci ilin yekunlarında bu nominal faiz dərəcəsi 20.0 real dərəcəsin 13,2 faiz olduğu halda 2017-cu ilin yekunlarında bu rəqəmlər uyğun olaraq 10,0 və 10,5 faiz olmuşdur.

Hazırda kommersiya banklarının açdığı kredit faziləri birbaşa mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcəsi ilə əlaqəli olduğundan bu azalma bütün kredit dərəcələrində baş vermişdir.

Qısamüddətli kredit qoyuluşlarına üstünlük verilməsi bu növ kreditləşmə riski dərəcəsinin yüksək olmaması ilə bağlıdır. Banklar daha qısamüddətə kredit xətti açmaqla daha tez gəlir əldə etmək imakı qazanır. Maliyyə resurslarına ehtiyacı olan və fəaliyyət dairəsini genişləndirməyə çalışan kiçik və orta sahibkarların krediti qısa müddətə qaytarmaq imkanlarının azlığını bu mənbədən istifadə imkan vermir.

Azərbaycan Respublikasında KOS sunyektlərinin vəziyyətinin təhlilindən görüldüyü və araşdırılmalarımızdan aydın olduğu kimi, hal – hazırda bu müəssisələrin qısa müddətdə bazarda mövqe tutması və gəlir əldə edərək kredit faizləri qaytarmaq imkanları azdır və bu iqtisadi şərtlər daxilində qısamüddətli kreditlərdən istifadə əksər hallarda müqavilə şərtlərinin yerinə yetrilməməsinə gətirib çıxardacaq.

Həmçinin qısamüddətli kreditlərin faiz dərəcələri ilə uzunmüddətli kreditlərin faiz dərəcələrinin arasındakı fərq də mühüm rol oynayır. 2015-ci ildə qısa müddətli kreditlərin faiz dərəcələri ikincidən 5 faiz çox olub. 2016-ci ildən başlayaraq isə bu kreditlərin faiz dərəcələri arasında fərq azalmağa başlamışdır və 2017-ci ilin yekunlarına görə bu fərq artıq 0.1 faizə düşmüşdür. Bu fərqlin azalmasının qısamüddətli kredit faizlərinin aşağı salınması hesabına baş verdiyi nəzərə alsaq tendensiyanı tədqirəlayiq hesab etmək mümkündür.

**Azərbaycan Respublikasında
iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kredit qoyuluşları
(kredit üzrə hesablanmış faizlər daxil olmaqla)**

Tarix	Cəmi mlrd. AZN	Cəmi kreditlər			Qısamüddətli kreditlər			Uzunmüddətli kreditlər	
		O cümlədən vaxtı keçmiş borclar			O cümlədən vaxtı keçmiş borclar			O cümlədən vaxtı keçmiş borclar	
		Cəmi mlrd. AZN	Faizlə	Cəmi mlrd. AZN	Cəmi mlrd. AZN	Faizlə	Cəmi mlrd. AZN	Cəmi mlrd. AZN	Faizlə
2011	1,449.0	588.15	40.6	1,264.8	552.79	43.7	184.20	35.360	19.2
2012	1,819.7	759.7	41.7	1,675.8	711.7	42.5	143.9	48.0	33.4
2013	2,042.0	759.9	37.2	1,901.1	711.2	37.4	140.9	48.4	34.4
2014	2,133.6	767.2	36.0	2,087.5	748.4	35.8	45.9	18.8	41.0
2015	2,215.5	799.5	36.1	2,160.5	780.7	36.1	55.0	18.8	34.2
2016	2321.8	-	-	1672,0	-	72.0	649.8	-	28.0
2017	2431.3	-	-	1769,9	-	72.8	661.4	-	27.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Milli Bankının hesabatı, 2017

Bank kreditlərindən istifadə də faiz dərəcələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir və həmin vəsaitlərdən istifadə səviyyəsi də bu dərəcənin necə olması ilə bağlıdır. Faiz dərəcələrinin əlverişli olması sahibkarlara həmin vəsaitlərdən daha geniş şəkildə istifadəyə şərait yaradır ki, bu da sahibkarlığın inkişafına xidmət edir.

Bununla belə, faiz dərəcələrinin azalması tendensiyasını tədqiq edəndə aydın olur ki, 2015-cı il ərzində qeydə alınan fərq qısamüddətli kreditlər üzrə cəmi 0,5 faiz, uzun müddətli kreditlər üzrə 0,1 faiz olmuşdur. Bu dövürdə isə mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcələri 4 faiz aşağı salınmışdır. Göründüyü kimi, kommersiya üzrə kredit faiz dərəcələrinin azalması səviyyəsi mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcələrinin aşağı salınması ilə müqayisədə cüzi olmuşdur.

Qısamüddətli kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin 19,8 faiz uzunmüddətli kreditlər isə 19,7 faiz olması da KOS subyektlərinin həmin kreditlərdən səmərəli istifadəsinə imkan vermir. Xarici ölkələrin təcrübəsindən məlum olduğu kimi, KOS subyektlərinə təqdim edilən kreditlərdə güzəştli müddət müəyyənləşməklə yanaşı faiz dərəcələri də

aşağı olur. Bu isə həmin müəssisələrn kommersiya banklarınının kreditlətindən istifadəsinə imkan vermir. Azərbaycan Respublikasındakı yuxarıda qeyd etdiyimiz iqtisadi şərtlər daxilində KOS subyektlərinin yüksək faiz dərəcələrinin olan kreditlərdən istifadə edərək fəaliyyətlərini genişləndirilməsi və ya fəaliyyətə başlaması olduqca çətindir.

Cədvəl 2.2.

Azərbaycan Respublikasında mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə və kommersiya bankları üzrə faiz dərəcələri

Tarix	Mərkəzləşmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcələri		Kommersiya bankları üzrə									
			Qısamüddətli kreditlər		Uzunmüddətli kreditlər		Tələbolunana-dək depozitlər		Qısamüddətli depozitlər		Uzunmüddətli depozitlər	
			Nominal	Real	AZN	USD	AZN	USD	AZN	USD	AZN	USD
2014	20.0	13.2	29.2	20.0	25.0	15.0	4.3	2.2	19.0	15.0	22.1	12.0
2015	12.0	11.6	25.3	17.0	20.0	15.0	3.4	3.0	23.0	15.0	15.0	12.0
2016	14.0	21.6	20.3	18.4	19.8	10.4	2.0	2.1	12.3	15.7	10.0	9.0
2017	10.0	10.5	19.8	17.3	29.7	13.8	2.0	1.2	9.4	11.3	10.1	12

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Milli Bankının hesabatı, 2017

Başqa tərəfdən, KOS subyektləri üçün kreditlərin qaytarılmasında gözəştli müddətin müəyyənləşdirilməməsi də bu kateqoriya müəssislərin bank kreditlərindən istifadə imkanlarını azaldır. KOS subyektlərinin bank kreditlərindən istifadəsinə mane olan səbəblərdən biri də kreditin başqa şərtləri ilə bağlıdır. KOS subyektlərinin əksəriyyətli kommersiya banklarının tələb etdiyi girov şərtlərini yerinə yetirərək imkanlarının olmamasını qeyd etmək lazımdır.

Bundan başqa, əmlak şəklində tələb edilən girovların mövcud olması üçün yalnız Bakının mərkəzində olması və rayonlarda yerləşən əmlakların girov obyektlərinə çevrilə bilməməsi bölgələrdə fəaliyyət göstərən KOS subyektlərinin bank kreditlərindən istifadəsini çətinləşdirir. Aydındır ki, regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyəti ölkəmizin paytaxtında əmlak sahibi deyillər və bu da praktiki olaraq kreditdən istifadə edə bilməmək deməkdir.

Kommeriya banklarının açdığı kreditlərin işərisində KOS subyektlərinə təqdim

edilən vəsaitlərin payının rəsmi uçotunun aparılması ölkəmizdə bu kateqoriya müəssisələrə verilən kreditlər üçün xüsusi şərtlətin müəyyənləşdirilməməsi ilə bağlıdır. İndi Azərbaycan Respublikasında kommersiya banklarının kredit təqdimatındakı şərtlər müəssisələrin hansı kateqoriyaya aid olmasından asılı olmayaraq eynidir.

Qərbi ölkələrində və hətta inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində KOS subyektlərinə kredit xətti açan kommersiya bankları üçün güzəştlər müəyyənləşdirildiyindən banklar özləri belə uçotun aparılmasında maraqlı olurlar. Belə ki, təşviq sistemi tətbiq edilən ölkələrdə kommersiya banklarının kiçik və orta müəssisələrə açdığı kreditlərin ümumi kredit qoyuluşlarında payı dövlətin müəyyənləşdirdiyi rəqəmdən yüksək olanda (adətən bu rəqəm orta hesabla 40-50 faizdən yuxarı götürülür) banklar vergi və başqa güzəştlərdə istifadə edə bilirlər. Buna görə də, həmin dövlətlərdə kommersiya bankları bu kateqoriya müəssisələrə daha çox kredit xətti aşmağa səy göstərərək həmçinin sahibkarlığın inkişafına təkan vermiş olurlar. Bundan başqa, ölkəmizdə kredit təminat sisteminin formalaşması da kommersiya banklarının KOS subyektlərinə açdığı kreditləri həcmi hesablamaya imkan vermir.

Dövlət kreditə təminat mexanizmindən istifadə etməsi əslində kreditlərin hansı kateqoriya müəssisələrə verilməsinin təsnifləşdirilməsi deməkdir. Çünki bu halda dövlət kommersiya banklarının yalnız KOS subyektlərinə verdiyi kreditlərə təminat verir. Fikrimizcə, hazırda kiçik və orta müəssisələrin kommersiya banklarının kreditlərindən geniş istifadə edilməməsi səbəbləri bu sahədə dövlətin xüsusi iqtisadi siyasətinin yeridilməməsi ilə bağlıdır.

2.2. Kiçik və orta biznesin bank kreditləşməsinin aktivləşdirilməsinin problemləri

Əvvəlki fəsildə qeyd olunduğu kimi, kiçik və orta biznesin səmərəli istehsal-kooperasiya əlaqələrinin formalaşmasında maliyyə-kredit sistemi mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, bu gün kiçik və orta biznesin maliyyə-kredit sisteminin

təkmilləşdirilməsi və həmin fəaliyyətlə məşğul olan qurumların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün tək cə həmin istiqamətdə dövlət yardımlarının həcmi genişləndirmək yox, həm də daha çevik və elastik mexanizmlərin tətbiqi lazımdır. Məhz bu mexanizmlər vasitəsilə kiçik və orta biznesin yeni keyfiyyət əsasında inkişafına nail olmaq mümkündür.

Qeyd olunduğu kimi, ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin 23 oktyabr 2004-cü tarixli “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamı (7) qüvvəyə mindi. Bu sərəncama əsasən “Aqrolizinq” ASC yaradılmış və onun vəzifəsi kənd təsərrüfatını müasir texnika ilə təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Cəmiyyətin qarşısında qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və fəaliyyətinin dolğun şəkildə təşkili üçün indiyə qədər ona dövlət büdcəsindən xeyli vəsait ayrılmaqdadır.

Texnikaların səmərəli istifadəsinə diqqət artırılmış, uçot-hesabat İşlərinin aparılmasına nəzarət təmin edilmişdir. Ehtiyat hissələri ilə yanaşı, lizinqə verilən texnika və avadanlıqlara texniki qulluğun aparılması, ehtiyat hissələri üzrə bərpa sevlərinin, texnikaların təmir emalatxanalarının yaradılması, ixtisaslı mexanizator və təmir işçilərinin hazırlanması da günün vacib məsələlərindəndir. Bu məqsədlər üçün ümumi məbləği 75,0 milyon manat dəyərində olan vəsait qoyuluşu üçün geniş İnvestisiya Proqramım işlənilib hazırlanmışdır.

«Aqrolizinq» ASC rayonlarda 56 aqroservis filialları şəbəkəsi yaratmış və onları müasir kənd təsərrüfatı texnikaları ilə təmin etmişdir. Həmin şəbəkələr vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara torpağın şumlanması, gübrələnməsi, malalanıb yumşaldılması, toxumun səpilməsi, bitkilərin becərilməsi, ot və taxıl biçini, həmçinin məhsul yığıcı kimi ən müxtəlif işləri yerinə yetirilir. Aqroservis şəbəkələrində yeni və müasir texnikalarla işləməyi bacaran təcrübəli mütəxəssislərin köməyi ilə görülən işlərin yüksək keyfiyyətli və ucuz qiymətlərlə yerinə yetirilməsinə nail olunmuşdur.

Bu gün respublikanın rayonları üzrə göstərilən aqroservis xidmətinin öz vaxtında aparılması və keyfiyyətinin artırılması məqsədilə rayonu filiallarının,

nəzəndə 70-dən çox mexanikləşdirilmiş dəstə yaradılaraq vacib olan kənd təsərrüfatı texnikası ilə təminat edilmişdir. Hazırda cəmiyyətin yerli qurumlarında (rayon aqroservis filialları və mexanikləşdirilmiş dəstələr) cəmləşən 401 ədəd taxılıya kombayn, 850 ədəd traktor və 1750 ədəd müxtəlif kənd təsərrüfatı texnikası vasitəsilə, bazar qiymətlərindən xeyli aşağı qiymətlərlə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün 20 növdən artıq müxtəlif aqrotexniki xidmət həyata keçirir.

Alınmış traktorlardan 382 ədədi yerli istehsaldır, yəni Gəncə Avtomobil zavodunda yığılmışdır. 80-130 at gücündə olan MTZ markalı bu traktorların hamısı istifadəçilər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Göstərilən traktorlara olan marağı nəzərə alaraq, «Aqrolizinq» ASC əlavə olaraq 148 ədəd müxtəlif markalı traktorun alınması üçün Gəncə Avtomobil Zavodu ilə müqavilə bağlanmış və bunun üçün lazımı vəsait ödəmişdir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 125-cı maddəsinə edilmiş düzəlişə görə, əvvəllər rezident qurumun (müəssisənin) və sahibkarın lizinq, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödəmələrdən 4% məbləğində ödəmə mənbəyindən vergi tutulması ilə bağlı müddəə ləğv olunub (I bölmə). Bu baxımdan, mühüm maliyyələşmə mənbələrindən biri olan aqrolizinq daha geniş inkişaf etdirilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Kənd Təsərrüfatının inkişafı və Kreditləşdirilməsi” adlanan bu Proqramın məqsədi; - Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əvvəlki məhsuldarlıq səviyyəsini bərpa etməkdən ibarət idi. Bu proqramın üç mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Layihə standart Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) və sərəfləşdirilmiş BİA vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Onun dəyəri və əsas maliyyə mənbələri aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır. (14, s.5)

II “Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı və Kreditləşməsi” layihəsinin dəyəri və maliyyələşmə mənbələri

№	Göstəricilər	Məbləğ (milyon ABŞ dolları)
1.	Layihənin ümumi dəyəri, ondan:	57,6
2.	Dünya Bankı - Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA krediti)	20,86
3.	Dünya Bankı (sərt BİA krediti)	8,6
4.	Azərbaycan hökumətinin iştirak payı	12,06
5.	Revolver Fondu	9,5
6.	Benefişarlar Fondu	4,7
7.	Yaponiya Qrantı	1,6

Layihənin özü 3 komponentdən (tərkib hissədən) ibarətdir. Onun birinciçi “Kənd təsərrüfatında biznes xidmətləri” adlanır. Məqsədi - kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları və emalçıları ilə bazarlar arasındakı iqtisadi əlaqələri təkmilləşdirməkdir, kiçik və orta biznes təsərrüfat subyektlərinin işgüzar fəaliyyətini dəstəkləməkdir. Bu komponent həm də istehsalçılar və emalçılar arasında kooperasiyaya əsaslanan səmərəli istehsal-iqtisadi əlaqələrin qurulması və dəstəklənməsi məqsədi güdür. Eyni zamanda biznes sahəsində maliyyə xidmətlərindən istifadənin inkişaf etdirilməsi, təsərrüfat qurumlarına ünvanlı yardımlar vasitəsilə bazar imkanlarının genişləndirilməsi və investisiya qoyuluşu üçün stimül yaratmağa yönəlmişdir.

Komponent özü də üç tərkib hissədən ibarətdir:

1.1. Kredit İttifaqlarının dəstəklənməsi;

Məqsəd - birgəborclular qruppu və kredit ittifaqlarının sıx kooperasiyasını təmin etməklə, onlara daha çox kreditlərin verilməsidir. Bu prosesdə aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- əlavə kredit vəsaitlərinin ayrılma ilə, bu şəbəkənin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və daha çox kəndlərin əhatə olunması;
- müştərilərin tələb və ehtiyaclarına uyğun olaraq yeni şərtlərin tətbiq edilməsi, o cümlədən kredit müddətlərinin uzadılması;

- fəaliyyət miqyasının və ölçülərinin genişləndirilməsi (müşəri sayının artması, xidmətlərin daha müxtəlif olması və daha geniş jcoğrafi əhatə dairəsi) ilə əlaqədar olaraq, yeni vəzifələrin öhdəsindən gələ bilmək üçün şəbəkənin əməliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi və s.

Ümumi dəyəri 18,8 milyon ABŞ dolları olan bu yarımkomponentin əsas maliyyəmənbələri və dəyəri aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur (15, s. 7).

Cədvəl 2.3.

Kredit ittifaqlarının dəstəklənməsi yarımkomponentinin dəyəri və əsas maliyyə mənbələri

№	Göstəricilər	Məbləğ (milyon ABŞ dolları)
1.	Dünya Bankı - BİA krediti	8,7
2.	Azərbaycan hökumətinin iştirak payı	0,04
3.	Revolver Fondu	9,5
4.	Yaponiya Qrantı	0,5

Bu layihə çərçivəsində həyata keçirilən digər yanmkomponent isə «Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması» adlanır. Onun məqsədi - inkişaf etməkdə olan kənd təsərrüfatı qurumları, fermerlər və aqroemalçılar, onların assosiasiyaları vərupları arasında kooperasiyaya əsaslanan islehsal-iqtisadi əlaqələnn təşviq edilməsi,həmçinin yeniləşmiş mexanizm lorin tətbiqi yolu ilə səmərəli kənd bazarlarının formalaşdırılmasıdır.

Bu yanmkomponent yeni, təkmilləşmiş texnologiyaların və ən yaxşı biznes təcrübələrin tətbiqi, nümayişi üçün mövcud kənd biznes, fermer istehsalçı və aqroemal assosiasiyalarına, istehsai kooperativlərinə, həmçinin icma əsaslı rəsmi və qeyri - rəsmi qruplara kiçik qrantların verilməsini də nəzərdə tutur. Bu prosesdə əsas diqqətin bazara çıxışın yaxşılaşdırılmasına, saxlama, kiçik həcmli emal sexlərinin inkişafı və sair məsələlərə yönəlməsi dəstəklənir. Ümumiyyətlə, bu yanmkomponent keyfiyyətli istehsal, emal və marketinq, biznesin idarə edilməsi və ən yaxşı biznes təcrübəsi sahəsində yeni və səmərəli texnologiyaların əldə edilməsi, nümayişi vəyayılmasına təkan verəcək, həmçinin kənd biznesi ilə xidmət qurumları arasında səmərəli kooperasiya əlaqələri yaradacaqdır.

Layihənin özünəməxsus cəhəti ondadır ki, o yalnız tələb yönümlü fəaliyyət proseslərini maliyyələşdirərək, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında iqtisadi səmərəliliyin və bazara çıxış imkanlarının artmasına gətirib çıxaran xidmətlər ilə kənd biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanlar arasında daha səmərəli iqtisadi əlaqələrin və kooperasiya prosesinin formalaşmasına təhrik edəcəkdir. Ümumi dəyəri 3,6 milyon ABŞ dolları olan bu layihənin əsas maliyyə mənbələri və dəyəri aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur. (10, s.11)

Cədvəl 2.4.

Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması yarımkomponentinin dəyəri və əsas maliyyə mənbələri

№	Göstəricilər	Məbləğ (milyon ABŞ dolları)
1.	Dünya Bankı - BİA krediti	2,3
2.	Azərbaycan hökumətinin iştirak payı	0,3
3.	Benefisiarlar	0,7
4.	Yaponiya Qrantı	0,3

Qeyd etmək lazımdır ki, “İkinci Kənd Təsərrüfatının İnkişafı və Kreditləşdirilməsi” layihəsi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin tərkibində olan Layihə İdarəetmə Qruppu (LIQ) tərəfindən idarə olunur və idarəetmə prosesinin ümumi dəyəri, 25 milyon ABŞ dollarıdır.

Həyata keçirilən layihələrin kredit komponenti çərçivəsində 96 min kiçik və orta biznes sahibkarlarına 48 milyon manat məbləğində, əsasən mikrokreditlər verilmişdir. Bu kreditlər biznes sahəsinin inkişafına müsbət təsiri ilə yanaşı, kooperasiya əlaqələrinin formalaşması və inkişafına, həmçinin kənd əhalisində kredit mədəniyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərərək, regionlardan miqrasiyanı azaldır.

Kiçik və orta biznesdə çalışan sahibkarlara və təsərrüfat qurumlarına güzəştli kreditlərin verilməsi üçün, 2017-ci ilin İnvestisiya Proqramı daxilində Dövlət Agentliyinə 5,0 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə bu vəsait hesabına, 32 rayonda fəaliyyət göstərən 211 sahibkara heyvandarlığın quşçuluğun, arıçılığın, nohur balıqçılığının, meyvəçiliyin,

üzümçülüğün, kartofçuluğun və eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının inkişafı üçün kreditlər verilmişdir.

Beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə bağlanan sazişlərin icrası və büdcə vəsaitləri hesabına kreditlərin verilməsinin prioritet məqsədi kimi kiçik və orta biznesin inkişafına müsbət təsir göstərməsi ilə yanaşı, regionlarda yeni iş yerlərinin açılması da qarşıya qoyulmuşdur. İcra olunmuş layihələr nəticəsində Ölkənin 65 rayonunda 2800 daimi və 7500 müvəqqəti iş yerləri açılmışdır.

Kiçik və orta biznesdə kredit qoyuluşunun mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, respublikada iqtisadi artım tempinin ilbəil yüksəlişi kreditlərə olan tələbatıda əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

Cədvəl 2.5.

Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu (mln.manatla)

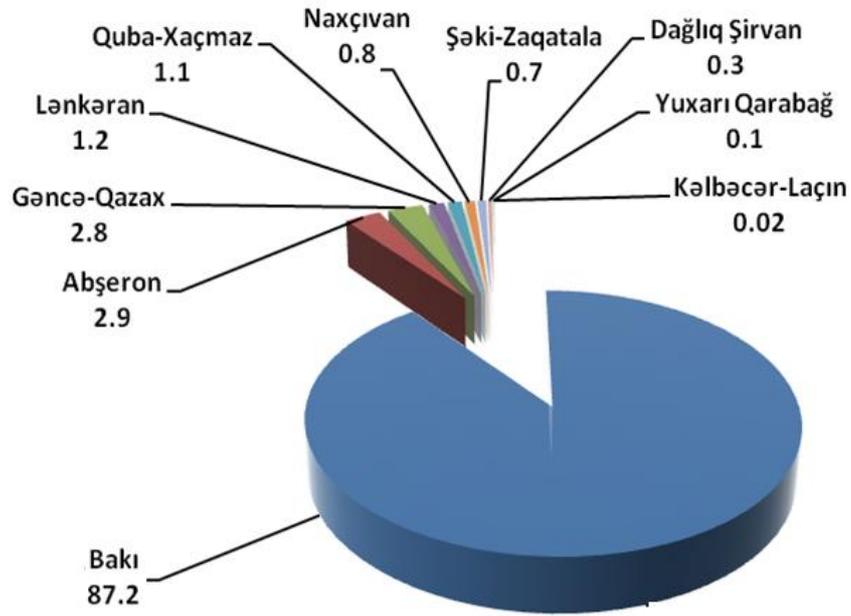
Sahələr	İllər									
	2013		2014		2015		2016		2017	
	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə
Ticarət və xidmət	1194.0	25.5	1911.3	26.6	1834.0	21.8	2206.8	24.1	2844.4	28.6
Energetik, kimya və təbii sərvətlər	302	6.5	855.7	11.9	1522.0	18.1	984.0	10.7	289	2.9
Kənd təsərrüfatı və emal	197.2	4.2	261.5	3.6	394.8	4.7	441.3	4.8	466.7	4.7
İnsaat və əmlak	312.3	6.7	461.4	6.4	576.5	6.9	660.6	7.2	875.3	8.8
Sənaye və istehsal	308.0	6.6	427.5	5.9	536.9	6.4	682.4	7.4	582.9	5.9
Nəqliyyat və rabitə	469.6	10.0	669.1	9.3	520.4	6.2	454.4	5.0	409.7	4.1
Ev təsərrüfatları	1657.2	35.4	2334.9	32.5	2328.9	27.7	2700.8	29.5	3315.0	33.3
Digər	241.5	5.2	241.8	3.4	694.0	8.3	1033.1	11.3	1166.5	11.7
Cəmi:	4681.8	100	7191.3	100	7191.3	100	8407.5	100	9950.3	100

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları (2018) əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2017-ci ilin yekunlarına görə ölkədə kredit qoyuluşlarının ümumi miqdan 9950.3 milyon manat olmuşdur. Kredit qoyuluşlarının artımının bir sıra səbəbləri var ki, onlardan ən başlıcası ÜDM-nin artımı ilə əhalinin və sahibkarların gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi kredit almaq və ödəmək imkanlarının artması ilə

əlaqədardır. Digər bir səbəb kimi milli valyutanın məzənnəsinin son illər sabit qalması bankların risq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış bu isə öz növbəsində kredit qoyuluşlarının artımına səbəb olmuşdur. Respublikanın kredit sistemində kreditlərin ayrıldığı sektorlar arasında fərqliliklərin olması çox mühüm məsələlərdən biridir.

Şəkil 2.1. 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində regionlar üzrə kredit qoyuluşunun bölgüsü, %-lə

Abşeron rayonunu da nəzərə alsaq, Bakı - Abşeron ərazisində bütün kredit qoyuluşlarının 90.1 faizi istifadə edilir. Kredit qoyuluşlarının strukturuna nəzər saldıqda görürük ki, kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış rayonlara qoyulan kreditlərin miqdarı olduqca aşağıdır. Ümumilikdə kredit qoyuluşlarının yalnız təqribən 4 - 5 faizi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına yönəldilmişdir. Xatırladaq ki, bu gün kiçik və orta biznes sahəsinə kredit qoyuluşlarının həcminə görə dövlət qramları mühim paya sahibdirlər. Belə ki, kiçik və orta biznes sektora güzəştli dövlət kreditləri əsasən 3 müxtəlif təşkilat tərəfindən həyata keçirilir. Bu təşkilatların ayırdıqları kreditlərin faiz dərəcələri mövcud bazar faizlərindən təqribən 3-4 dəfə aşağı olması ilə fərqlənir. kiçik və orta biznes sahəsinin maliyyələşdirməsini həyata

keçirən dövlət qurumu əsasən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondudur. Fondun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Milli Bankın birgə seçdiyi müvəkkil banklar tərəfindən həyata keçirilir.

2.3. Kiçik və orta biznesdə maliyyə-kredit mexanizminin təhlili

Kiçik və orta biznesdə maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi və inkişafında perspektiv - maliyyə mənbəyi sayılan sığorta fəaliyyətinin böyük rolu vardır. Xarici təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlara dövlət tərəfindən verilən dəstəyinin mühüm forması - istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən risklərdən və təbii fəlakətlərdən sığorta etdirilməsi, ödəniləcək sığorta haqqının müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən verilməsidir.

Sığorta sisteminin mühüm tərkib hissələrindən biri olan aqrar sığorta fəaliyyəti - kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsinə, onun sabitliyinin və inkişafının həmin olunmasına, həmçinin kənd yerlərində yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına yönəlmiş iqtisadi münasibətlər sistemini təmin edir.

Son illərdə aqrar sahədə sığorta fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində dövlət tərəfindən mühüm tədbirlər görülür. Bu məqsədlə, 18.06.2002-ci il tarixli “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilərək, qüvvəyə minmişdir. Bu qanunun qəbulunda əsas məqsəd - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının əmlakının təbii fəlakətdən sığortasında dövlətin bilavasitə iştirakını təmin etməklə, aqrar sahədə sığortanın inkişafını stimullaşdırmaq və sığortalılara, sığorta hadisələrindən dəyən zərərin ödənilməsinə verilən zəmanətin iqtisadi əsaslarını gücləndirməkdən ibarət olmuşdur.

Yuxanda bəhs olunan qanunun tələblərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə, ölkə hökuməti tərəfindən “Sığortalanmasına maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakının və sığorta hadisələrinin növlərinin, sığorta haqqının büdcə vəsaitin hesabına ödənilən hissəsinin müəyyən edilməsi haqqında” müvafiq qərar qəbul edilmişdir.

Bu qərara əsasən, sığortalanmasına dövlət tərəfindən maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakı - buğda əkini sahələri, həmçinin yanğın, dolu, sel, daşqın və şaxta vurması kimi təminat verilən risklərdir. Sığorta haqqının dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına ödənilən hissəsi isə, hesablanmış sığorta haqqının 25%-i həcmində müəyyən edilmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin digər qərarı ilə “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının ayrılması və ödənilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə” də təsdiq edilib. Keçən il bu məqsədlər üçün 400 min manat məbləğində vəsait nəzərdə tutulsa da, həmin vəsait təyinatı üzrə istifadə edilməmişdir. Buna əsas səbəb isə, Azərbaycanın milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta qurumları tərəfindən, kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması işi üzrə aparılan sığorta xidmətlərinin minimum səviyyədə həşkil edilməsi olmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, milli sığorta bazarında' fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən, 2014-2016-cıl illər ərzində «Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası» növü üzrə yığılmış sığorta haqlarının həmin i dövrlər üzrə daxil olmuş ümumi sığorta haqlarındakı xüsusi çəkisi, ən yaxşı halda 0,02% təşkil etmişdir. Ümumilikdə, kiçik və orta biznes sahəsində sığorta haqlarının yığılı, eyni zamanda baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar ödənilmiş sığortanın həcmi heç də ürəkəçən səviyyədə olmamışdır. Bu baxımdan, həmin Qanunun fəaliyyət göstərdiyi müddətdə dövlət və sığorta qurumları tərəfindən biznes istehsalçılar arasında düzgün təbliğ işinin aparılması çox vacib idi. Belə olduğu təqdirdə, kənd təsərrüfatından daxil olan sığorta haqları xeyli yüksək ola bilərdi. Eyni zamanda, bu sahə üzrə beynəlxalq təcrübəsi yaxından öyrənərək mövcud qanunvericiliyə zəruri düzəlişlərin edilməsinə də ehtiyac yaranmışdır.

Bu istiqamətdə xarici ölkə təcrübələri böyük maraq doğurur. Bu təcrübədən yetərli səviyyədə istifadə edilməsi nəticəsində milli aqrar sığorta bazarının inkişafına nail olmaq mümkündür.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına güclü marağın

yaradılması yolu ilə kiçik və orta biznes sahəsinin ardıcıl inkişafına nail olunması, kiçik və orta biznes sahəsinin istehsalçıların hüquq və mənafeələrinin qorunması məqsədilə verilən dövlət təminatının daha da gücləndirilməsi, aqrar sığorta fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsi, habelə gözlənilməz təbii fəlakətlər, o cümlədən yanğın, dolu, sel, daşqın, şaxta vurmaları və digər bədbəxt hadisələr zamanı aqrar sahibkarların əmlakına vurulan zərərlərin əvəzinin ödənilməsi zamanı çəkilən büdcə xərclərinin azaldılması və bu sahədə görülən işlərin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- kiçik və orta biznes sahəsinin iqtisadiyyatın və bu sahədə aparılan sığorta işinin səmərəliliyinə və ardıcıl inkişafına nail olunması məqsədilə xarici ölkələrin, xüsusən Türkiyənin bu sahə üzrə təcrübəsinin yaxından öyrənilməsi;
- ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan şəxslərə verilən dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə, «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əlavə və dəyişikliklərin edilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması zamanı, hesablanmış sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilən hissəsinin 25%-dən ən azı 50%-dək artırılması kiçik və orta biznes sahəsinin sığortanın əsas mahiyyətini kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan vətəndaşlara dərindən aşılamaq məqsədilə, ölkədə fəaliyyət göstərən və sığortanın qeyd olunan növünü aparan qurumlarla birgə olaraq, kütləvi informasiya vasitələrində geniş təbliğat və izahat işlərinin aparılması və s.

Göründüyü kimi, kiçik və orta biznes sahəsinin kooperasiyaya əsaslanan səmərəli istehsal-iqtisadi əlaqələrin qurulması üçün maliyyə sisteminin bütün elementləri təkmilləşdirilməlidir. Lakin bu proseslərdə maliyyə şəffaflığa və nəzarətin sisteminin təmin edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu sistemə cəlb edilən bütün maliyyə vəsaitlərinin — dövlət büdcəsinin, büdcədən kənar dövlət və qeyri-dövlət fondlarının, ümumiyyətlə dövlətin bütün maliyyə resurslarının təyinatı üzrə istifadə olunmasına səmərəli nəzarəti keyfiyyətcə yeni səviyyəyə

yüksəltməyə şərait yarada bilər.

Maliyyə şəffaflığı və transperetliyi, kiçik və orta biznes sahəsinin sahənin maliyyə-kredit təminatının səmərəliliyini təmin etmək vasitəsidir. Bazar iqtisadiyyatı və tətbiq edilən maliyyə nəzarəti bir-birinə alternativ deyildir. Ciddi maliyyə nəzartı kiçik və orta biznes sahəsinin iqtisadiyyatın səmərəliliyini təmin etməyin mühüm şərtlərindən birini təşkil edə bilər.

FƏSİL III. SAHİBKARLIĞIN MALİYYƏLƏŞDİRMƏ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ VƏ MALİYYƏ TƏMİNATININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyələşdirmə metodlarının təkmilləşdirilməsi

Sahibkarlıq fəaliyyət sferasında iqtisadi artımın dinamikasına bilavasitə təsir göstərən faktorlar içərisində maliyyə sferası ilə bağlı münasibətlər də kifayət qədər həlledici rola malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı qarşıda duran vəzifələrə uyğun olaraq maliyyə resurslarının kifayət qədər həcmində formalaşdırılması, eləcə də onlardan səmərəli istifadə edilməsi dinamik inkişafın təmin edilməsi, xalq təsərrüfatında struktur ziddiyyətlərinin aradan qaldırılması, mikro və makro səviyyədə təsərrüfat fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Rus iqtisadçısı A.A.Popovun fikrincə, iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahələrindən biri olan aqrar sənaye kompleksi maliyyə resursları olmadan və eləcə də kapital qoyuluşlarının həcmi artırmadan, səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanına malik ola bilməz və həmin sahədə intensiv inkişafı təmin etmək mümkün deyildir. (A.A.Попов, М.А.Яхяев. Агропромышленный комплекс России: проблемы и решение. Москва-2003, 409 с, с.45)

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, mənbələri və institutlarının formalaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi sferasına maliyyə siyasətinin müxtəlif modelləri ilə şərtlənir. Maliyyələşmə modeli isə öz növbəsində maliyyələşmənin ayn-ayn metodların və vasitələrinin təhlili əsasında qurulur.

Maliyyələşmənin ayrı-ayrı metodları və vasitələri ilk növbədə kapitalın cəlb edilməsi, əsas və dövriyyə vasitələrinə olan tələbatın Ödənilməsi və dövlət

büdcəsindən məqsədli proqramların reallaşdırılması məqsədi ilə vəsaitlərin ayrılmasını özündə əks etdirir.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində dövlətin maddi və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinə müdaxiləsi kifayət qədər məhdud xarakter daşıyır.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiyaları cəlb etməsi sferasına maliyyə siyasətinin kifayət qədər geniş yayılmış 3 modeli fərqləndirilir ki, bu modellər də bir-birindən əsas etibarilə tənzimlənmənin xarakteri müəssisələr kapitalın cəlb edilməsinin metodları və mənbələrin strukturu, eləcə də investorların davranışı ilə yaranan xüsusiyyətlər baxımından müxtəlifliyə malik olurlar.

Bu baxımdan investisiyanın cəlb edilməsi sferasından maliyyə siyasətinin bir-birindən fərqlənən 3 modelini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- İngilis, Amerikan modeli (ABŞ, Böyük Britaniya);
- Kontinental model (Almaniya, Yaponiya);
- Tayvan modeli.

Adı çəkilən modellərdən istifadə zamanı bu və ya digər maliyyə vasitələrdən istifadə edilir ki, bu isə özünəməxsus müsbət və destruktiv cəhətlərə malikdir. Belə ki, maliyyə siyasətinin müxtəlif modellərinin mövcudluğu ilk növbədə hər bir ölkənin maliyyə sisteminin fərqli olması, eləcə də hər bir ölkənin tarixi xüsusiyyətləri, geopolitik mövqeyi, iqtisadi inkişafının səviyyəsi və iqtisadi sisteminin xarakteri ilə sıx bağlıdır.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasına maliyyə siyasətinin əsas modellərinin xarakteristikası, aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

**İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasında
maliyyə siyasəti modellərinin xarakteristikası**

Xarakteristika	İnvestisiyaların cəlb edilməsi sferasında maliyyə siyasətinin modelləri		
	İngilis-Amerkan	Alman-Yapon	Tayvan
Dövlətin rolu	Xüsusi investisiyaların vergilər vasitəsi ilə stimullaşdırılması	Dövlət və xüsusi investorlar arasında aktiv əməkdaşlıq	Dövlət maddi və insan kapitalının formalaşması və inkişafı prosesində aktiv rol oynayır
Maliyyə institutları	Fond birjaları	Bank və kredit təşkilatları	Müxtəlif maliyyə institutları
İnvestisiya mənbələrinin strukturu	Maliyyə resurslarının ümumi strukturunda cəlb edilmiş kapitalın üstünlük təşkil etməsi	Maliyyə resurslarının ümumi strukturunda borc kapitalının üstünlük təşkil etməsi	Xarici kapital və məhsul satışından əldə edilən mənfəət
İnvestisiya siyasətinin koordinasiyası	İqtisadiyyatın inkişafının mövcud vəziyyəti və proqnozları haqqında informasiyanın toplanması ilə bağlı məsələlərin koordinasiyasını dövlət öz üzərinə götürür	Dövlətin koordinasiya funksiyaları resursların müəssisələrə güzəştli şərtlərlə verilməsini, əmtəə istehsalçılarına informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməsini özündə əks etdirir	Dövlət innovasiya texnoloji proseslərin maliyyələşdirilməsi, eləcə də infrastrukturun təşkili ilə bağlı fəaliyyəti həyata keçirir
Modelin üstünlüyü	Bu model investisiya resurslarının səmərəli bölüşdürülməsini təmin edir	Bu model səmərəli investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mövcud resursların səfərbərliyə alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır	Bu modelin tətbiqi zamanı innovasiyaların investisiyalaşdırılması üstünlük təşkil edir
Modelin çatışmazlığı	Əmanətlərə stimulların olmaması yığının kəskin artırılması ilə bağlı stimulların olmaması	Aparıcı pul-kredit parametrlərində mümkün arzuolunmaz dəyişikliklər	İxrac sahələrinin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə üstün inkişafı

Cədvəldən göründüyü kimi, qeyd olunan modellər bir-birindən əsas etibarilə bazarın kapitallaşma səviyyəsinə, maliyyələşmənin modellərindən istifadə dərəcəsi baxımından fərqlənir. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif modelə malik olan ölkələrdə ümumi daxili məhsulun fond bazarının kapitallaşmasına nisbəti öz əksini tapmışdır. Bu isə ilk növbədə yeni texnologiyaların tətbiqi baxımından yaranan yeni kapitalın,

əsas kapitalın dəyərində nisbəti ilə də xarakterizə edilir.

Cədvəl 1.3.

Müxtəlif ölkələrdə kapitallaşma göstəriciləri

Ölkələr	Bazar kapitalının ümumi daxili məhsula nisbəti	Yeni kapitalın dəyərində əsas kapitalın dəyərində nisbəti
Almaniya	28 %	3,6 %
Fransa	38 %	5,0 %
Yaponiya	67 %	1,4 %
Böyük Britaniya	143 %	17,8 %
ABŞ	112 %	19,4 %
Rusiya	9 %-ə yaxın	-

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif ölkələrin şirkətləri kapitalın strukturunda kəskin fərqlərə malikdirlər. Bu da əsas etibarilə həmin ölkənin milli xüsusiyyətlərindən bilavasitə asılı olur. Maliyyə siyasi çərçivəsində iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə qloballaşma prosesi də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Məhz bunun nəticəsidir ki, son illər müxtəlif ölkələrin kapital bazarlarında mövcud olan modellərin inteqrasiyası prosesləri müşahidə olunmaqdadır. İlk növbədə birbaşa xarici investisiyaların məhdudiyyətsiz axımının güclənməsi, eləcə də transmilli kooperasiyaların fəaliyyətinin genişlənməsi və internet şəbəkələrinin geniş şəkildə istifadə edilməsi ilə sıx bağlıdır, İnternet şəbəkələrinin kapitalın cəlb edilməsi ilə bağlı təsir qüvvəsi kifayət qədər geniş vüsət almaqdadır.

Təkmilləşdirilmiş maliyyə mexanizmi nəticə etibarilə təsərrüfat subyektlərinə geniş təkrar istehsalın formalaşmasına əlverişli şərait yaradır:

- özünümaliyyələşdirmə;
- fonda bazarların vasitəsilə maliyyələşmənin həyata keçirilməsi;
- büdcə maliyyələşdirilməsi;
- təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı maliyyələşməsi və yaxud da kredit ittifaqlarının yaradılması vasitəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi maliyyə resurslarının formalaşdırılması

prosesi əsas etibarilə maliyyə mənbələri üzrə təsnifləşdirilir ki, bu zaman isə daxili və xarici mənbələr əsas götürülür. Daxili maliyyələşmə mənbələrinin strukturuna xüsusi maliyyə resursları daxildir ki, bu resurslara da əsas etibarilə mənfəət və amortizasiya ayırmaları şamil edilir. Ümumiyyətlə bütövlükdə götürdükdə müəssisənin daxili maliyyə resursunun əsas hissəsini mənfəət təşkil edir. Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, təsərrüfat subyektlərinin geniş təkrar istehsal formalaşmasında maliyyə mənbəyi kimi mənfəətin rolu ilə bağlı müxtəlif iqtisadçıların fikirlərinə diqqət yetirək.

A.Z.Şerement və V.S. Sayfulunun fikrincə mənfəət hər bir müəssisənin maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən başlıca göstərici olmaqla yanaşı, eyni zamanda müəssisə və təşkilatların maliyyə sağlamlaşmasının həyata keçirilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adı çəkilən iqtisadçıların fikrincə, müəssisənin potensial imkanlarının genişləndirilməsində mənfəət mühüm rol oynayır. Mənfəət eyni zamanda hər bir müəssisənin işgüzar aspektinin yüksəlmə dərəcəsində xarakterizə edən başlıca göstərici kimi çıxış edir. Mənfəətin həcmnin artması eyni zamanda nəticə etibarilə müəssisədə mülkiyyətçilərin gəlirlərinin artımını xarakterizə edir. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətin həccinin artması bütövlükdə müəssisənin rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsini xarakterizə edir ki, bu da son nəticədə istehsalın intensivləşdirilməsinə yönəldilən maliyyə resurslarının həcmnin artımına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

L.P.Samsunovun fikrincə, mənfəət pul ifadəsində, pul yığımlarının mühüm tərkib hissəsinin təşkil etməklə, hər bir mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hər bir müəssisənin fəaliyyətinin başlıca göstəricisi kimi çıxış edir. Bütövlükdə götürdükdə mənfəət maliyyə nəticəsinin əsas göstəricisi olmaqla, təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində də mühüm rol oynayır.

Q.Sabitiskayanın fikrincə, mənfəət bütövlükdə məhsulun istehsalı və tədavülü prosesində reallaşdırılan xalis gəlir olmaqla, bütövlükdə məhsul satışının nəticələri əsasında müəyyən edilir.

L.P.Samsunovun və digər iqtisadçıların fikirlərini ümumiləşdirsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, mənfəətin artımı ilk növbədə istehsal xərclərinin aşağı salınmasında və eyni zamanda məhsulun reallaşdırılması həcmnin artırılmasından bilavasitə asılıdır.

Q.Sabitiskayamn fikirlərinə isə belə bir fikri əlavə etmək mümkündür ki, bütövlükdə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti üzrə məhsul satışından əldə edilən pul gəliri əslində 4 ən mühüm faktordan bilavasitə asılıdır ki, bunlara da məhsulun reallaşdırılan həcmi və onun strukturu, məhsulun maya dəyəri və ən nəhayət müəssisədə istifadə edilən məhsulun bazarda reallaşdırılan orta satış qiyməti təsir göstərir.

Təsərrüfat subyektlərinin geniş təkrar istehsalının maliyyələşmə mənbəyi kimi mənfəətin rolunu araşdıran iqtisadçı alimlərin fikrincə, bütövlükdə ümumi mənfəət müəssisənin, firmanın ümumi gəlirinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, eyni zamanda məcburi xərclər çıxıldıqdan sonra yerdən qalan hissəni xarakterizə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisədə istehsal edilən məhsulun reallaşdırılmasından əldə edilən mənfəətin həmi, eyni zamanda qeyri-satış fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin həcmi, bütövlükdə bu və ya digər əməliyyatlara sərf edilən xərclərin səviyyələrinin xərclərinin bilavasitə asılı olur. Bu onu göstərir ki, müəssisənin son maliyyə nəticəsi əslində aşağıdakı faktorların təsiri altında formalaşır:

- adi təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələri;
- əməliyyat gəlirləri və xərcləri;
- qeyri-satış fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər və xərclər.

V.F.Palyinin fikrincə, hesabat dövründə balans mənfəəti əslində hesabat dövründə müəssisənin bütün gəlirlərinin və xərclərinin balanslaşdırılan ümumi nəticəsi olub, bütövlükdə mənfəət və zərər arasındakı fərqi özündə əks etdirir.

Bu baxımdan iqtisadi praktikada bir qayda olaraq bölüşdürülməyən anlayışından da istifadə edilir. İqtisadi nəzəriyyə baxımından bölüşdürülməyən mənfəət, əslində investisiya kapitalının ən mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Bölünməyən mənfəət və investisiya kapitalı, bütövlükdə təsərrüfat subyektinin əldə etdiyi mənfəətin müəyyən hissəsi olub, nəticə etibarilə mülkiyyətçinin istehsalı zamanı istifadə edilməyən mənfəət hissəsi kimi xarakterizə edilir. Bütövlükdə götürdükdə hər bir müəssisədə təsərrüfat fəaliyyətinin genişləndirilməsi, başqa sözlə geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün kapitallaşma fəaliyyəti həyata keçirilir ki, bu da istehsalın inkişafına investisiya resurslarının yönəldilməsi ilə xarakterizə edilir. İqtisadi mahiyyət etibarilə bu göstərici müəssisənin xüsusi resurslarının ehtiyatlarının ən mühüm forması kimi xarakterizə edilir və bütövlükdə gələcək dövrdə istehsalın inkişafına yönəldilən maliyyə təminatı kimi xarakterizə edilir.

Bu isə əslində bilavasitə onunla bağlıdır ki, mənfəətin həcminin maksimum dərəcəyə çatdırılması iqtisadi arenada fəaliyyət göstərmək, yəni azad rəqabət mühitinə effektiv şəkildə tab gətirmək üçün başlıca çıxış yoludur.

Bu baxımdan, mənfəətin həcminin artırılması, eyni zamanda istehsal edilən məhsulun və xidmətlərin göstərilməsinin həcminin yüksəldilməsi, bütövlükdə azad rəqabət şəraitində istehsalın dinamik inkişafını təmin edən başlıca variant kimi xarakterizə olunmalıdır. Bütün bunlar isə son nəticədə mənfəətin formalaşma mənbələrinin və ondan optimal səviyyədə istifadə edilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini obyektiv zərurətə çevirir.

Bazar münasibətləri əsasında inkişaf edən dünya ölkələrinin paraktikası göstərir ki, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi, mənfəətin əldə edilməsinin 3 əsas mənbəyini qiymətləndirmək mümkündür ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

- mənfəətin əldə edilməsinin başlıca mənbəyi kimi müəssisənin inhisarçılıq situasiyasından istifadə etmə, bu və ya digər məhsul;
- buraxılışında unikallığının təmin edilməsi. Bu zaman dövlətin antiinhisar siyasətinin fəaliyyətinin də nəzərə alınması vacibdir;
- mənfəətin əldə edilməsinin ikinci mühüm mənbəyi, bilavasitə istehsal və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Adı çəkilən bu mənbədən istifadə edilməsinin səmərəliliyi isə bilavasitə bazar konyukturunda baş verən dəyişiklikləri effektiv şəkildə reaksiya göstərilməsindən və bu prosesə müvafiq olaraq istehsalın təşkil

edilməsindən asılıdır. Bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərə effektiv reaksiya göstərilməsi, əslində müəssisənin istehsal istiqamətlərinin bazanın konyukturuna uyğun seçilməsindən, məhsul istehsalının rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsindən və istehsal xərclərinin aşağı salınmasından bilavasitə asılıdır;

- üçüncü mühüm mənbəyə isə müəssisənin investisiya fəaliyyəti hesab edilir. Müəssisənin investisiya fəaliyyəti əslində müəssisədə nəinki tək-cə istehsal prosesinin genişləndirilməsini, eyni zamanda istehsal edilən məhsulların keyfiyyət baxımından yeniləşdirilməsini və bütövlükdə məhsul buraxılışının təkmilləşdirilməsini özünüdə əks etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda adı çəkilən mənbələrdən istifadə edilməsi baxımından sahibkar tamamilə iqtisadi təsərrüfat müstəqilliyinə malikdir. Bu zaman təbii ki, bütün hallarda başlıca məqsəd müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən maksimum mənfəət əldə etməsi hesab edilir.

Mənfəətin həcmünün artırılması hesabına müəssisədə elmi-texniki tədbirlə, yeni zamanda sosial-iqtisadi inkişaf üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və işçilərin əməyinin ödənilməsinin və yönətilən vəsaitin artımı təmin edilir.

Müasir şəraitdə mənfəət geniş təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsinin daxili mənbəyi hesab olunmaqla, iqtisadiyyatın ən mühüm və strateji əhəmiyyətli sahəsi olan aqrar ərzaq kompleksində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının iqtisadi inkişafı baxımından da mühüm rol oynayır. Lakin bununla belə İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin mənfəətinin həcmi kifayət qədər aşağıdır. Bu isə bilavasitə aşağıdakı amillərlə sıx bağlıdır:

- transformasiya proseslərinin gedişində yeni yaranan sahibkarlıq qurumlarının əhəmiyyətli hissəsinin maliyyə vəziyyətinin iqtisadi cəhətdən qənaətbəxş olmaması, eyni zamanda istehsal böhranının nəticələrinin və istehsalın təbii şəraitdən və risklərdən bilavasitə asılılığı baxımdan mənfəətin həcmünün yetərli dərəcədə aşağı olması;
- geniş təkrar istehsal prosesini nəzərə almayan kəskin fiskal funksiyaların həyata keçirilməsi;

- mənfəətin müəyyən hissəsinin investisiya məqsədlərinin yönəldilməsindən daha çox istehlaka sərf edilməsi;
- uzunmüddətli istehsal proseslərinin genişləndirilməsi üçün istehsalın intensivləşdirilməsi və modernləşdirilməsinə yönəldilmiş daxili maliyyə imkanlarının məhdudluğu dövlət büdcəsindən isə bu sahədə intensivləşmə tədbirlərinin qarşılınması üçün zəruri həcmdə maliyyə resurslarının ayrılmaması.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə amortizasiya ayırmaları müəssisələrin istehsalyönümlü investisiyalarının maliyyələşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin hazırki şəraitdə müəssisələrin istehsal investisiyalarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan amortizasiya ayırmaları heç də məqsədli təyinat baxımından istifadə edilmir. Bu isə bilvasitə onunla bağlıdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar müəssisələrin iqtisadi müstəqilliyə malik olması, nəticə etibarilə amortizasiya ayırmalarından öz istəklərinə uyğun şəkildə istifadə imkanlarına malikdirlər. Amortizasiya ayırmalarından yığılan vəsaitlərdən bir qayda olaraq əmək haqqının ödənilməsinə, vergilərin ödənilməsinə eləcə də dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasına və digər cari öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə edirlər.

İqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinə qədərki mərhələdə xüsusilə aqrar ərzaq sənaye kompleksi müəssisələrinin banklarda investisiya hesablarının formalaşdırılması zəruri idi. Təbii ki, bütün bunlar müəyyən şərtlər daxilində olmalıdır ki, ilk növbədə də buraya indeksasiya yolu ilə əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi, eləcə də əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi zamanı onun yeniləşdirilmə dərəcəsinin artırılması əsas götürülməlidir. Əsas vəsaitlərin dəyərinin yeniləşdirilməsi zamanı təbii ki, onların natural əşya formasında və dəyər ifadəsində qiymətləndirilməsi nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə daxili yığım proseslərinin stimullaşdırılmasının maliyyə metodlarına bir qayda olaraq müəssisənin amortizasiya siyasətinin dəyişməsi də şamil edilir. Bu

zaman həmin müəssisənin istehsal güclərinin iqtisadi praktikada daxili yığım proseslərinin stimullaşdırılmasının ən mühüm ehtiyat mənbələrindən biri də sürətli amortizasiya proseslərinin həyata keçirilməsidir. Sürətli amortizasiya siyasəti xüsusilə əsas fondların aktiv hissəsinin məhdud həcmdə olması zamanı həyata keçirib. Bu isə əsas etibarilə ayırmaların maksimal normasının hesablanması zamanı əsas götürülür. Amortizasiya ayırmalarının maksimal norması bir qayda olaraq ovvəlki fondların köhnəlmiş dəyərilə müqayisədə ikiqat həcmdə hesablanır. Sürətli amortizasiya proseslərinin həyata keçirilməsi bir qayda olaraq mənfəətdən hesablanan vergilərlə bağlı öhdəliklərin aşağı düşməsinə, eləcə də əmlak vergisinin həcmində azalmasına əlverişli şərait yaradılır və avans kapitalının əvvəldən qaytarılması prosesini sürətləndirir. Sürətli amortizasiya prosesləri ilk dəfə 1942-ci ildə ABŞ-da tətbiq edilmişdir. Sonralar isə bu prosesin həyata keçirilməsi inkişaf etmiş digər ölkələrdə də reallaşdırılmışdır. Belə ki, ABŞ-dan sonra 1948-ci ildə Almaniyada, 1960-cı ildə Fransada, 1962-ci ildə isə Böyük Britaniyada əsas fondların sürətli amortizasiyası ilə bağlı proseslər reallaşdırılmışdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, sürətli amortizasiya proseslərindən istifadə edilməsi bir qayda olaraq köhnəlmiş texnologiyalardan istifadə edən müəssisələr üçün, eləcə də məhsul istehsalı yüksək maya dəyərində başa gələn müəssisələr üçün sərfəli hesab edilmir. Bu isə bilavasitə onunla bağlıdır ki, həmin müəssisələr öz məhsullarını demək olar ki, faktiki maya dəyəri həcmində reallaşdırmağa məcbur olurlar, onların aşağı rentabellik səviyyəsində işlənməsinə gətirib çıxarırlar.

Bu zaman isə amortizasiya ayırmalarının həcmində artma, nəticə etibarilə istehsal edilən məhsulun rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmaqla, müəssisə istehsal etdiyi məhsula çəkilən xərcləri kompensasiya etməkdə iqtidarında olmur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, mənfəət normasının artırılması baxımından amortizasiya ayırmalarının həcmində artma, yəni sürətli amortizasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi destruktiv tendensiyalar doğurur. Lakin bununla belə, amortizasiya proseslərinin artımı vergi yükünün aşağı salınmasına gətirib çıxarırlar ki,

bu da təxminən o zaman üçün sərfəlidir ki, mənfəətin həcmi demək olar ki, davamlı şəkildə artmaqda davam edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı əsas fondların sürətli amortizasiyasının həyata keçirilməsi prosesində amortizasiya ayırmalarının həcmnin artımı, nəticə etibarilə xalis gəlirin həcmnin azalmasına da öz təsirini göstərir.

3.2. Kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafının maliyyələşdirilməsi sisteminin artırılması istiqamətləri

Araşdırılmalardan bəlli olur ki, büdcə vəsaitlərinin azlığı ucbatında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi kiçik və orta müəssisələrin inkişafının tormozlayır. Bununla belə Azərbaycan respublikasında özəl sektorun, o cümlədən KOS subyektlərinin makroiqtisadi göstəricilərdə vəziyyətlərinin ildən – ilə yaxşılaşdırılması müşahidə edilir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, KOS subyektlərinin sayının artması özəlləşdirmənin aparılması və qeydiyyatdan keçən müəssisələrin sayının çoxalması ilə bağlı olsa da, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatına görə, 2011-cı ildən qeydiyyatdan keçmiş bütün müəssisələrin 44.4 faizi fəaliyyət göstərmişdir. Göründüyü kimi iqtisadi irəlləyişdən xəbər verən faktların olmasına baxmayaraq bu sahədəki ənənəvi problemlər qalmaqdadır. Bunun əsas səbəblərdən biri maliyyə resurslarının azlığı və maliyyələşdirmənin sərtliyi onlara fəaliyyətlərini genişləndirmək imkanı vermir və nəticədə də bu kateqoriya müəssisələrin əksəriyyəti işlərini dayandırmalı olurlar. Xüsusi maliyyə mənbələrinin də yetrəncə olmaması problemi ağırlaşdıran amil hesab edilir.

Kiçik müəssisələrin maliyyələşdirilməsi mexanizminin dəyişdirilməlidir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, vəsaitlərin vaxtında çatdırılmaması, şəraitlərin əlverişli olmaması və s. amillər KOS-un maliyyələşdirilməsində problemlər yaradır.

Dövlətin bu sahədəki problemlərinin həllinə məsul edilən keçmiş DASSKK-nın, indi isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeliyindəki SKMF-nin vəsaitlərinin azlığı onların kiçik və orta müəssisələrlə səmərəli əlaqə yaratmaqlarına imkan vermir.

Fikrimizcə, fondun işləməsi KOS subyektlərinin maliyyə problemləri ilə yaxından məşğul olması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi vacibdir.

1. Fond Qərb ölkələrində olduğu kimi büdcədən xüsusi vəsaitlər təmin etməlidir. Yəni fond əlavə vəsaitə sahib olmaqla həm əsasnamə ilə ona verilən hüquqları yerinə yetirə bilər, həm də sahibkarların problemləri ilə daha yaxından məşğul olmaq imkanı qazanar. Qeyd edək ki, dövlət büdcəsindən layihələrə ayrılan kreditlərin faizləri sahibkarlar tərəfindən fonda ödənilməlidir və SKMF də bu vəsaitlərin 20 faizinin “kiçik sahibkarlığa kömək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulmuş istiqamətlərə xərcləməlidir. Ancaq 1995-1998-ci illərdə vəsaitlərin ayrılmaması kreditlərə görə faizlərin ödənilməsindən fonda əlavə vəsaitlərin gəlməsinə imkan yaratmamışdır. Dövlət büdcəsindən vəsait 1999-cu ildə ayrıldığından bu kreditlərin faizləri 2000-ci ilin axırlarında fondun hesabına köçürülməyə başlamışdır.

2. Dövlət büdcəsində sahibkarlığın inkişafı üçün ayrılan vəsaitin müəyyən qismi ilin əvvəlində birbaşa SKMF-a ayrılmalıdır. Fondun vəsaitlərə birbaşa sərəncam verə bilməməsi bir sıra layihələrin əhəmiyyətini azaldır və ya iş adamları arasında sahibkarlıq hissəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Məsələn, fonda təqdim edilən layihələrin ekspertizasını keçirən SKMF bu layihələrə ayrılacaq vəsaitin nə vaxt ayrılması və ya ümumiyyətlə ayrılıb – ayrılmayacağı ilə bağlı konkret məlumata malik olmaması sahibkarların SKMF əlaqələrinin ciddiliyini şübhə altına almışdır. Həmçinin layihələrin maliyyələşdirilməsinin yubadılması onların əhəmiyyətini də azaldır, çünki indi Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının qaydaları höküm sürdüyündən bu gün əlverişli görünən iş sonradan öz əhəmiyyətini itirə bilər.

3. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təbəçiliyindəki SKMF özəl kiçik və orta müəssisələrin problemləri ilə məşğul olduğundan özəlləşdirmədən dövlətin əldə etdiyi vəsaitin müəyyən hissəsinin bu fonda verilməsi vacibdir. Artıq yalnız dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsində deyil həmçinin iqtisadi islahatların davam etdirilməsində də iştirak edən İqtisadi İnkişaf Nazirliyi onların yeni problemləri ilə yaxından tanış olmaq imkanları qazanmışdır. Bununla yanaşı, keçmiş

Dövlət Antinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin tərkibində olan Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu artıq İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Bu fond 8 ildir ki, sahibkarların maliyyə problemləri ilə məşğuldur və buna görə də, bu sahədəki problemlərlə daha yaxından tanışdır. Keçmiş ittifaq ölkələrindən Ukraynada belə təcrübə vardır və 1997-ci ildə özəlləşdirməkdən gələn vəsaitlərin 34 faizi özəl müəssisələrin texniki yenidənqurulmasına, sahibkarlığın inkişafına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına xərclənmişdir. (65.s.36)

Macarıstanda isə şirkətlərin yenidənqurulmasına 600 milyard forint vəsait ayrılmışdır ki, o da özəlləşdirmədən gələn gəlirin yarısı qədərdir (19.s.35). MDB ölkələrində də özəlləşdirilmədən əldə edilən vəsaitlərin bir hissəsinin kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi təcrübəsi vardır. Özəlləşdirilmədən gələn vəsaitlərin kiçik və orta sahibkarlığın müdafiəsi fonduna Ukraynada 20, Özbəkistanda 30, Rusiyada 1, Qırğızıstanda isə 3 faizi yönəldilir. (91.c.2.s.68-70) Azərbaycanda isə hələ özəlləşdirilmədən gələn vəsaitlərin heç bir hissəsi sahibkarlığın inkişafına yönəldilməyib. Doğrudur, “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi” ikinci proqramında özəlləşdirilmədən əldə edilən vəsaitlərin 25 faizi İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin sərəncamında qalır. Bununla belə, bu vəsaitlərin istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində müəyyən qeyri – müəyyənliklər vardır. Fikrimizcə, özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlərinin müəyyən hissəsinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəldilməsi məqsədəuyğundur. Bu bir sıra problemlərin aradan qaldırılmasına yardımcı ola bilər.

Həmin vəsaitlə müəssisələrin sağlamlaşdırılmasını təşkil etmək mümkündür. Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi həyata keçirilsə də, özəlləşdirilən müəssisələrin yenidən qurulması, onların işlərinin bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun olaraq formalaşması və elecədə də rəqabətli sistemin daşıyıcıları kimi bazırın təchizatını həyata keçirmək üçün müasir texnologiya ilə təmin edilməsində problemlər qalmaqdadır. Bu problemlər indiyədək aradan qaldırılmamasının başlıca səbəbi isə maliyyə resurslarının azlığıdır. Əksər MDB ölkələrində olduğu kimi bizdə də özəlləşdirilən müəssisələrin sağlamlaşdırılması özəlləşdirməkdən sonra birbaşa bu

prosesdən əldə edilən vəsaitlər hesabına həyata keçirilməlidir.

Digər tərəfdən, özəlləşdirilən müəssisələrin maliyyə resursları ilə təmin edilməsi həmin müəssisələrin əksəriyyətində işçilərin ixtisarının qarşısını ala bilər. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda müəssisələrin əksəriyyətində həyata keçirilən ixtisarlara maliyyə resurslarına qənaət etmək məqsədi daşır.

Özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitin müəyyən hissəsinin özəlləşdirilmiş müəssisələrin inkişafına yönəldilməsi dövlət büdcəsindən sahibkarlığa ayrılan vəsaitlərin əsasən yeni yaradılan müəssisələrin formalaşması və inkişafına yönəldilməsinə səbəb ola bilər. Bu dövlət büdcəsinin vəsaitlərinə qənaət etməyə, habelə SKMF-na təqdim edilən layihələrə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin həcmi artırmağa imkan verərdi.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, mexanizm dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmağa şərait yaradır. Belə ki, özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinin yanındakı xüsusi hesabda toplaşmasına baxmayaraq həmin pullardan indiyədək yalnız təbii fəlakətlərin vurduğu ziyanın aradan qaldırılması və büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə edilib. Bu isə onu göstərir ki, həmin vəsaitlərin xərclənməsi büdcəyə əlavə vəsait gətirmişdir. Bu maliyyə resurslarının özəl müəssisələrə yönəldilməsi onların fəaliyyətlərinin genişlənməsinə və ya bəpasına səbəb ola bilər ki, bu da dövlət büdcəsinə vergilər və ya başqa şəkildə yeni vəsaitlərin daxil olması deməkdir.

4. SKMF-lə başqa dövlət qurumlarını münasibətləri elə qurulub ki, büdcə nəzərdə tutulan vəsaitlərin ayrılmasına büdcə ilində sərəncam verilmədiyi hallarda fondun bu işə təsir imkanları olmur. Fikrimizcə, fond KOS subyektlərinin maliyyə problemlərinə məsul edildiyindən onun həmin vəsaitlərin alınmasına da birbaşa və ya dolaylı təsir imkanları olmalıdır.

5. Dövlət büdcəsindən bu məqsədlə ayrılan vəsaitlərin KOS subyektlərinin sayı ilə mütənəsibliyi qorunmalıdır. Yəni büdcə planlaşdırmasında müəyyənləşdirilən məbləğin elmi və praktiki əsasları olmalıdır və bu zaman əsas amil Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hazırladığı maliyyə resurslarına ehtiyacı

olan müəssisələrin sayı və ya SKMF-ə təqdim edilən layihələrin sayı götürülməlidir. Əlbəttə, bu həmin müəssisələrin və ya layihələrin hamsının maliyyələşdirilməsinin nəzərdə tutulması demək deyildir. Bu o deməkdir ki, belə rəqəmləri əldə etdikdən sonrada dövlət büdcəsi proqnozlarını hazırlayan Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi büdcədə nəzərdə tutacağı məbləğin həcmnin həmin rəqəmlər KOS subyektlərinə yardımların məbləğinin müəyyənləşdirilməsi metodundan istifadə edilə bilər. Yəni büdcənin imkanlarının nəzərə alınması ilə yanaşı kiçik və orta müəssisələrin maliyyə resurlarına olan tələbi də nəzərə alınmalıdır.

Bank kreditlərdən istifadəyə zəmanətin verilməsi mexanizminin işlənilməsi hazırlanmaması Qərb ölkələrində tətbiq edilən bu praktikadan Azərbaycanda istifadə edilməməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da KOS subyektlərinin bank kreditlərindən səmərəli istifadə etməsinə imkan vermir.

Sxemdə görüldüyü kimi, ölkənin müxtəlif regionlarında yaranan mərkəzlər bir neçə rayonda sahibkarlığın vəziyyətini araşdırır və bütün mərkəzlər Bakıda yerləşən “KOSİA-SMEDA”ya tabe olur. Fikrimizcə, həmin mərkəzlərin fəaliyyəti tam bərqərar olandan sonra onların təsərrüfat hesablı qurumlara çevrilməsi mümkündür. Mərkəzlərin aşağıdakı funksiyaları həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- Marketin fəaliyyəti:
- Məsləhət konsultasiya xidməti:
- İnformasiya təminatı:
- Sahibkarların ixtisaslarının artırılmasının təşkil etmək və s.

İlkin olaraq, hər bir regional mərkəz əhatə etdiyi rayonlarda çalışan sahibkarların fəaliyyət növünü hüquqi ünvanını və başqa əsas göstəricilərinin ümumiləşdirilməsini həyata keçirməlidir. “KOSİA-SMEDA”da cəmləşən informasiyala sonradan bütün mərkəzlərə göndərilə bilər və bununla da regionaldakı sahibkarlar da ölkədə sahibkarlığın ümumi vəziyyəti ilə bağlı bütün zəruri məlumatları əldə edə bilərlər. Fikrimizcə, regional mərkəzlərdə sahibkarlar kommunikasiya xidməti görmək həmin mərkəzlərin faks, telefon və ya internet xidmətlərindən istifadəsinə imkan yaratmaq olar. Bununla da ölkənin müxtəlif

bölgələrində yaşayan iş adamları arasında əlaqə yaranmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti daha da genişləndirə bilər. Belə mərkəzlərin aşağıdakı maliyyə mənbələri hesabına formalaşdırılmasını mümkün hesab edirik:

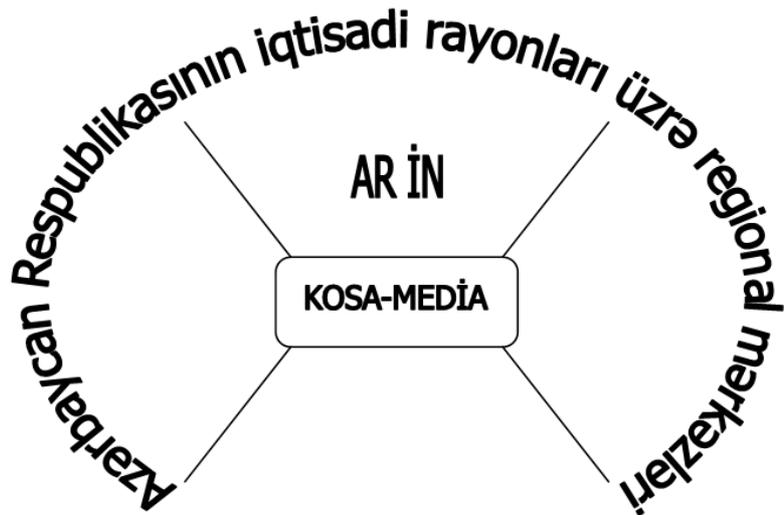
1. Dövlət büdcəsi vəsaiti. Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna ayrılan vəsaitlər yalnız bir sıra layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf edilib. Halbuki bu fondun nizamnaməsində başqa fəaliyyət növlərini də həyata keçirmək nəzərdə tutulub. Fonda ayrılan vəsaitlərin bir qismini bu mərkəzlərin saxlanmasına yönəltməklə sahibkarlığın regional problemlərinin aradan qaldırılmasını sürətləndirmək olar:

2. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri. Qeyd etdiyimiz kimi KOSA-MEDIA “TACIS” proqramının xətti ilə maliyyələşdirilir və və bu beynəlxalq qurum da sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı proqramların maliyyələşdirilməsini həyata keçirir. Bununla yanaşı BMT-nin İnkişaf Proqramı da Azərbaycanda belə layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir:

3. Sahibkarların öz vəzifələri. Sahibkarların mərkəz texniki imkanlarından istifadəyə görə ödədiyi vəsaitlər də mərkəzin saxlanması xərcləri kimi çıxış edə bilər:

4. sair mənbələr

Şəkil 3.2.1. Sahibkarlığın inkişaf mərkəzlərinin fəaliyyət sxemi

Regionlarda sahibkarlığın problemlərini həll etmək üçün bələdiyyələri bu işə cəlb etmək olar. ABŞ-da bir sıra vergilər, xüsusilə əmlak vergisi bələdiyyə

büdcəsinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Bu ölkədə bələdiyyə gəlirinin 75 faizi əmlak vergisinə görə ödəmələrdən əldə edilir və onların da bir hissəsi sahibkarlığın inkişafına yönəldilir. (104.s.211) İngilərə Qlaskov Unversitetinin professoru S.Vaylinin araşdırmalarına görə, yerli büdcələrin imkanlarının artırılması regionlarda sahibkarlığı inkişaf etdirməyin ən uğurlu metodlardan hesab edilməlidir. (115, s.151-160)

Həmçinin dövlət büdcəsin hesabına SKMF-nin maliyyələşdirdiyi layihələrlə bağlı işlər də davam etdirmək mümkün olmayacaq. SKMF Azərbaycan qanunvericiliyi ilə ona verilən səlahiyyətlər daxilində fəaliyyətini həyata keçirə biləcək. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, fondun dövlət büdcəsinin vəsaitini sahibkarlara çatdırılması həyata keçirməli olduğu funksiyalardan biridir. Belə qurumun yaradılması, həmçinin fonda başqa funksiyalarını da həyata keçirmək imkanı yaradar və SKMF-in fəaliyyətinin bir hissəsi bu sahəyə istiqamətlənər:

- **Neft satışından əldə olunan vəsaitlər.** Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Neft Fondunun yaradılması haqqında” fərman imzalanıb və fondun əsasnaməsi təsdiq edilib. Əsasnamə ilə vəsaitlərin xərclənmə istiqamətləri konkret olaraq müəyyənləşdirilməsə də həmin pullardan bu istiqamətdə ayrılması mümkündür. Çünki əsasnamə vəsaitlərin ölkənin sosial – iqtisadi inkişafına yönəldilməsini nəzərə tutur. Yuxarda qeyd etmişdik ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı hökumət tərəfindən ölkənin sosial – iqtisadi tərəqqisinin mühüm faktoru kimi qiymətləndirilir;

- **Özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlər.** Azərbaycanda özəlləşdirmənin birinci mərhələsindən gələn vəsaitlər qeyd etdiyimiz kimi, büdcə yanında xüsusi hesabda yığılmışdır və vəsaitlər prezidentin sərəncamı ilə istifadə edilir. Həmin vəsaitlərin sahibkarlığın inkişafına yönəldilməsi məsələsi hökumət tərəfindən bir neçə dəfə müzakirə edilmişdir və istiqamət bəyənilmişdir. Fikrimizcə, əksər postsosialist ölkələrdə olduğu kimi, prezident fərmanı ilə sahibkarlığın inkişafına xərclənən vəsaitin payı müəyyənləşməli və onun bir hissəsinin təklif etdiyimiz bankda cəmləşməsinə imkan yaradılmalıdır;

- **Beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri.** Dövlət özəl sektorun maliyyə problemləri ilə məşğul olan qurumların vəsaitlərini cəlb edərək onların KOS subyektlərinə ayırdığı vəsaitlərin bu bank vəsaitəsi ilə bölünməsinə təmin edə bilər. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə bank sektorunun təminatlılığının az olması problemi bir neçə də həmin qurumlar tərəfindən qaldırılıb və hətta vəsaitlərin xarici banklar vasitəsi ilə bölünməsi məsələsi də qaldırılmışdır. Fikrimizcə, bu bankı yaratmaqla həmin problemi də həll etmək olar;

- **Əhalinin xüsusi vəsaitləri.** Əhalinin vəsaitləri burada depozitlər şəklində cəmləşə bilər. Bu bank həmçinin əhalidən əmanətlərin qəbul edilməsini həyata keçirməklə əlavə maliyyə mənbəyi qazana bilər;

- **Özəl sektor subyektlərinin vəsaitləri.** Dövlət özəl sektor nümayəndələrinin vəsaitlərindən istifadə etmək üçün bank formalaşmasında, səhmlərin satışı və s. şəkildə onların iştirakını da təmin edə bilər;

- **İanələr, yardımlar və s. vəsaitlər.**

Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, birinci mərhələdən sonra – təqdim edilən bank kreditlərinin geri qaytarılmasına başlananda bankın maliyyə imkanları daha da genişlənəcək və tədricən buraya dövlət yardımlarının həcmi azaltmaq da mümkün olacaq. Çünki güzəştlərin tətbiqindən sonra bank öz vəsaitləri ilə normal fəaliyyət göstərmək imkanı yazanacaq.

Gələcəkdə bankın mərhələli özəllşdirilməsini də həyata keçirmək mümkündür. Qeyd edək ki, bankın fəaliyyəti ölkə sahibkarlığının inkişafına şərait yaradacaq, bu isə dövlət büdcəsinə yeni vəsaitlər cəlb etməklə yanaşı həm də iqtisadi, sosial və siyasi problemlərin həllinə yardım edə bilər.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığının inkişafının "Dövlət Proqramı" (2001-2003-cü illər) layihəsində kiçik sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərə görə kollektiv təminat mexanizminin ayaradılması, girov müqavilələrinin bağlanması və müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin səmərəli qaydalarının formalaşması, qarşılıqlı sığortalanma ilə bağlı məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur. Bu fond dövlət adından bank kreditlərinin müəyyən hissəsinə zəmanət

verərək KOS subyektlərinin kommersiya banklarından istifadəsini təmin edə bilər. Bu zaman kreditlərin iqtisadiyyatın hansı sahəsinə ünvanlanması şərti əsas götürməklə layihələrinin reallaşma dərəcəsi kimi amillər də nəzərə alınmalıdır. Qeyd edək ki, postsosialist dövlətlərinin əksəriyyətində də belə fondlar fəaliyyət göstərir. Məsələn, Macarıstanda kiçik biznesə təqdim edilən kreditlərə təminat verən 3 qurum, Kredit Təminatı Kompaniyası, Aqrara Kredit Təminatı Fondu, Start Kredit Təminatı Fondu fəaliyyət göstərir.

1998-ci ilə olan məlumata görə, bu fondlar ümumi məbləği 23.9 milyard NUF olan 1,948 kredit xəttinə təminat vermişdir. (88.s.16-17) Postsosialist ölkələrində kreditin 70-90 faizinə təminat verilir. (məsələn, Çexiyada 80 faiz, Polşada 70 faiz və s.) bu isə Qərbi dövlətlərindəki müvafiq sistemindən fərqlənir.

Fikrimizcə, Dövlət Kredit Sığorta Şirkəti adlı yeni bir qurum yaradılaraq, perspektiv ziyanların sığortasını həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Bu zaman həm KOS subyektlərini sığorta münasibətinə cəlb edilməsini reallaşdırmaq olar, həm də bu kateqoriya müəssisələrin fəaliyyətlərinin davamlığını təmin edilər. Qeyd edək ki, bu şirkətin fəaliyyəti üçün dövlətin əsaslı maliyyə yardımı həyata keçirmək tələb olunmur, çünki sığortalama şirkətin vəsaitlə təmin edilməsinə səbəb olacaq. Qeyd etdiyimiz kimi, belə şirkətlər bir sıra dövlətlərdə fəaliyyət göstərir və burada əsas məqsəd KOS subyektlərinin maliyyə mənbələrini istifadəsində fasiləsizliyi təmin etməkdir. Bu sistemin bəraqərar olması həm sığorta şirkətinin inkişafına, həm də KOS subyektlərinin fəaliyyət riskinin azalmasına səbəb olar. Qeyd edilməlidir ki, bu sığorta münasibətlərinin bərabər olmasında dövlətin birinci mərhələdə maliyyələşdirmə həyata keçirməsi tələb olunur. Qlana mərhələlərdə bu mexanizm özünü tənzimləyən sistem halını almaqla yanaşı dövlət xərclərinin geri ödənilməsinə də imkan yarada bilər. Buna görə də, bu şirkətin fəaliyyəti dövlət üçün daha risksiz hesab edilir və faktiki olaraq dövlət bununla sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi probleminin yumşaldılmasına nail olur.

Kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətini genişləndirmək üçün investisiya vergi kredit mexanizminin tətbiqi də məqsədəuyğundur. Rusiya Federasiyasının Vergi

Məcəlləsində nəzərdə tutulan bu vergi güzəştləri müəssisələrin əlavə vəsaitlər təmin edilməsinə gətirib çıxarır. Qeyd edək ki, əksər Avropa ölkələrində bu vergi güzəşti tətbiq edilir. Böyük Britaniyanın 2001-ci il dövlət büdcəsində investisiya vergi kreditinin tətbiqi sahəsində bəzi güzəştlərin də tətbiqi nəzərdə tutulub. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında da investisiya vergi kreditinin tətbiqi KOS subyeklərinin inkişafına kömək edə bilər. Bu vergi güzəşti vergi ödənişi müddətinin dəyişdirilməsini, müəyyənləşdirilmiş müddətdə ödənilməsi vergi məbləğinin azaldılmasını və azalan həmin kredit şəklində müəssisənin sərəncamında qalması nəzərdə tutulur. Bu zaman müəssisə müəyyənləşdirilən müddətdən sonra kreditin azaldılan hissəsini faizlər nəzərə alınmaqla ödəyir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik etməklə kiçik və orta müəssisələr üçün investisiya vergi kreditini tətbiq etmək olar. Investisiya vergi kreditinin 1 ildən 5 ildək tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Investisiya vergi krediti mənfəət vergisi və yerli vergilər üzrə tətbiq edə bilər. Onun məbləği ödənilməsi olan vergi həcmindən 50 faizindən çox olmamalıdır. Qanunvericiliklə müəyyənləşən və bu kredit növünün subyektləri ola bilən müəssisələrə ikili kredit investisiya vergi müqaviləsinin bağlanmasına icazə verilsin.

Belə kredit müqavilələri bağlanarkən aşağıdakı müəssisələrə üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur:

- istehsalla məşğul olan kiçik və orta müəssisələr;
- rəsmi tədqiqatla məşğul olan müəssisələr;
- nizamnamə kapitalının 50 faizindən artığı əlillərin və əlillər cəmiyyətinin payına düşən müəssisələr;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafına yardım edən və yerli xidmətləri göstərən müəssisələr.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, vençur kapitalından istifadəni genişləndirmək məqsədilə dövlətin bu sahəyə ilkin olaraq müəyyən maliyyə vəsaitlərinin ayırması zəruridir. Birləşmiş Krallıqda 2001-ci ilin dövlət büdcəsində Vençur Kapitalının İnkişafı Fonduna 50 milyon funt sterlinq vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub.

Fikrimizcə, vençu kapitalından istifadənin üstünlüklərini nəzərə alaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yanında Vençur Kapitalının İnkişafı Fondu yaradılmalı və Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən bu fondun inkişafına vəsait ayrılması məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Fikrimizcə, KOS-un inkişafın qanunvericilik bazası da təkmilləşdirilməkdir. Bununla ayaşı “Təşviq haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun qəbulunun sürətləndirilməsi vacibdir. Ləvğ olunmuş DASSKK belə bir layihəni Nazirlər Kabinetinə təqdim edilsə də, onun qəbulu hələ baş tutmamışdır. Qeyd edək ki, dünyanın əksər ölkələrində fəaliyyət göstərən bu qanun iqtisadiyyatının inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən nəzərdə tutulan məqsədli güzəştlərin istiqamətlərini, prinsiplərini, forma və üsullarını müəyyən edir.

Təşviqin sahələ (iqtisadiyyatın əhəmiyyətli sahələri, özəlaşdırilmiş müəssisələrin sağlamlaşdırılması, yerli xammala əsasında idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı və xarici qabiliyyətli məsulların istehsalı), regional (Bakı-Abşeron ərazisi, respublika tabeli şəhərlər, o cümlədən Naxçıvan şəhəri, kənd rayonlar və işğaldan azad edilən ərazilər) aparılması nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd etmək gərəkdir ki, təşviq belə təsnifləşdirilməsi Qərb təcrübəsinə uyğundur və ən əsası regional yanaşma metodundan istifadə edilməsi sahibkarlığın inkişafında regional problemləri olan Azərbaycan üçün xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı təşviqin iş yerlərinin artırılması, innovasiya, yeni texnologiyanın tətbiqi istiqamətində aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Burada diqqəti çəkən əsas cəhət maliyyə təşvidinin tətbiq edilməsidir. Maliyyə təşviqinin isə aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması vacibdir.

- kiçik və orta sahibkarlıq sektoruna kredit verən maliyyə-kredit qurumlarının təşviqi;
- kiçik və orta sahibkarlara lizinq xidməti göstərən təşkilatların təşviqi;
- vençur şirkətlərinin təşviqi;
- kiçik və orta müəssisələrində sığorta işi ilə məşğul olan qurumlarının təşviqi;
- sahibkarların qarşılıqlı maliyyə qurumlarının təşviqi.

İstehsal təyinatlı özəlləşdirilmiş müəssisələrin təşviq dövründə istehsal məqsədilə idxal etdikləri xammal, komplekləşdirici ehtiyat hissələri gömrük rüsumundan azad edilir, onların dövlətə borcları tam dondurulur. Qeyd edək ki, Keçmiş DASSKK təklif etdiyi layihədə Bakı-Abşeronnda təşviq işə innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin əldə etdikləri mənfəət 0.6 güzəştli mənfəət vergisi əmsalının tətbiqi nəzərdə tutulur və eləcə də yeni texnologiya əsasında idxalı əvəz edən və ixrac qabiliyyətli məhsulların istehsalı məqsədilə yeni yaradılan müəssisələrdə 50 nəfərdən çox işçinin cəlb edilməsini təmin edən müəssisələrin mənfəətinə 0,7 güzəştli mənfəət vergisi əmsalı tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Göründüyü kimi, təşviq aparılması sahibkarlıq sahəsində əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və buna görə də, bu qanunun qəbuli ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına səbəb ola bilər. Bunun üçün həmin qanunun qəbulunun tezləşdirilməsi zəruridir. Burada maliyyə - kredit təşviqi xüsusilə mühüm əhəmiyyət daşıyır, çünki hal – hazırda KOS subyektlərinin bank kreditlərindən faydalanmaq imkanları məhddur və bu da həmin kredit şərtlərinin sərtliyi ilə bağlıdır. Bu qaydaların tətbiqi bankların KOS subyektləri ilə işləməkdə maraqlı olmağa sövq edəcək və nəticədə kredit şərtlərinin yumşaldılmasının müşahidə edilməsi labüddür

Banklar həyata keçirdiyi kredit ayrımlarında kiçik və orta sahibkarların payının təsnifləşdirilməsi və buna uyğun olaraq həmin kredit qurumlarına güzəştlərin tətbiq edilməsi olduqca vacibdir. Əksər Qərb dövlətlərində KOS subyektlərinə daha çox vəsait ayırmaqla kommersiya bankları əlavə güzəştlər əldə edirlər.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyələşdirilməsini həyata keçirən banklara vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur ki, bu da faktiki olaraq həmin qurumların bu kateqoriya sahibkarlarla işləməsini təşviq edəcək. Bu sistemin tətbiqi kommersiya banklarından kiçik və orta sahibkarlara daha çox vəsait ayırmasını stimullaşdıracaqdır. Qərb ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq ümumi kredit ayrımlarında kiçik və orta müəssisələrə ayrılan kreditlərin payı 50 faiz və daha yuxarı olan kommersiya bankları üçün güzəştlər müəyyənləşdirilə bilər. Güzəştli həcm işə

kreditləşmədə KOS subyektlərinin payına uyğun olaraq dəyişməlidir. Fikrimizcə bu sistemin tətbiqi ilə kommersiya bankları kiçik və orta müəssisələrlə işləməkdə maraqlı olurlar və onlar bu kateqoriya müəssisələrlə verilən kreditlərin həcmi artırmaqla daha çox güzəşt əldə etməyə çalışırlar.

Bu kommersiya banklarının mövcud və perspektiv ziyanlarını qarşılaya bilər. Müasir şəraitdə KOS subyektlərini kreditləşmək kommersiya bankları üçün riskli iş hesab edildiyindən güzəştlərin tətbiqi həmin risklərin gətirə biləcəyi ziyanları aradan qaldıra bilər. Bütövlükdə Kreditə Təminat Fondunun yaradıldığı şəraitdə belə itkilər demək olar aradan qaldırılmış olar.

Çoxsaylı KOS subyektlərinin kreditləşməsi onun fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olacaq və bununla da kommersiya banklarının kreditlərinə tələb artacaq. Bu isə kredit sisteminin inkişafına yardım etməklə kiçik və orta sahibkarlıq sektorunda pul-kredit münasibətlərinin inkişafına səbəb olacaq.

Kiçik və orta müəssisələrin müsir avadanlıq və texnologiya ilə təmin edilməsi məqsədilə Lizinq Şirkətinin yaradılması da vacibdir. Bu Şirkətin yaradılması İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin iştirakı ilə, lakin təsisçiliyində özəl sektorun subyektlərinin təmsilçilik payı ilə yaradıla bilər. Xaricdəki təcrübəyə əsaslanaraq həmin şirkətin yaradılmasına xarici investorların cəlb edilməsi də mümkündür. Lizinq Şirkətinin fəaliyyətində kiçik müəssisələr üçün səciyyəvi xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Şirkətin lizin əməliyyatlarının obyektləri aşağıdakılar ola bilər: İstehsal və tikinti avadanlıqları, mini dəyirmanlar, elektron avadanlıqları, kimyəvi təmizləmə və çamaşırxana avadanlıqları, müxtəlif xırda tələbləri ödəmək üçün minizavodlar, mini mətbəələr və s. lizinq əməliyyatlarının obyektlərindən görüldüyü kimi bu avadanlıqların əksəriyyəti respublikamızda istehsal edilmir və buna görə də, onların idaxlı qaçılmazdır.

Buna əsaslanaraq, demək olar ki, xarici şirkətlərin bu işə cəlb edilməsi problemin həllini asanlaşdırar. Belə kiçik və orta bizneslə məşğul olanların bu avadanlıqlara ehtiyacının böyüklüyünü nəzərə aldıqda xarici investorların bu işə cəlb

edilməsi imkanları asanlaşır.

Şirkət müxtəlif maliyyə lizinqi ilə yanaşı aşağıdakı işləri də həyata keçirə bilər:

- xaricdə lizinq bazırını tədqiqi etmək KOS subyektlərinə konsultativ xidmət göstərmək;
- mütərəqqi texnoloji proseslərin və avadanlıqların axtarılması, respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində bunlardan səmərəli istifadə imkanlarının öyrənilməsi və təhlili;
- lizinqin optimal şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- qanunvericilikdə lizinq xidməti üçün güzəştlərin tətbiqi ilə bağlı təkliflər hazırlamaq və bu sahədə təşviq sisteminin bərqərar olmasına çalışmaq;
- beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitlərini bu sahəyə yöəlməsinə nail olmaq;
- müxtəlif qrant proqramlarına layihələr təqdim etmək və azad bazar iqtisadiyyatın əsas atributlarının yaradılmasına xidmət edən KOS –ların lizinq problemlərinin həllinə donor qurum və ölkələri cəlb etmək və s.

KOS subyektlərinin regional inkişafını stimullaşdırmaqla Regional Kiçik Biznes Təşkilatının yaradılması üçün Azərbaycan hökuməti qonşu dövlət nümayəndələri ilə danışıqlara başalaya bilər. Bunun üçün karkas kimi Azərbaycan Türkiyə və Gürcüstan ölkələrin arasındakı genişlənmək də olan əməkdaşlıq sistemi əsas götürülə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta sahibkarların problemləri ilə məşğul olan regional qurumların yaradılması təcrübəsi artıq bir sıra regionlarda, xüsusilə Avropada geniş yayılmışdır. AB-nin KOS-un problemləri ilə məşğul olan başqa təşkilatları da vardır, ancaq hələ ki, Azərbaycannın bu təşkilatlarla sıx əlaqə yaratmasından danışmaq mümkün deyildir. Ancaq həmin təşkilatların birlik üzvü olmayan dövlətlərdə də fəaliyyət göstərməsi KOS-larla bağlı müxtəlif layihələri maliyyələşdirilməsi ölkəmizin bu təşkilatlarla əlaqə yatanmasını zəruri etmişdir. Həmin təşkilatlardan ən mühüm fəaliyyətləri ilə tanışlıq onların imkanlarının geniş olduğundan xəbər verir.

1985-ci ildə Roma sazişinə əsasən qurulan Avropa İnvestisiya Bankı Avropa Birliyinin üzvləri tərəfindən yaradılmışdır. İqtisadi İnkişafıla bağlı layihələri maliyyələşdirən bank birlik xaricindəki dövlətlərdə də maliyyələşdirmə həyata keçirir. Gəlir əldə etmək məqsədi olmayan bank maliyyələşdirməni həyata keçirərkən başlıca olaraq bunları nəzərə alır;

- az inkişaf etmiş regionlarda sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi;
- müəssisələrin müasirləşməsinə və yeni fəaliyyət sahələrinin yaradılmasına yönələn layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Bank 1963-ci ildən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməyə başlamışdır. Bununla yanaşı, bank layihələrin dəyərinin 50 faizi həcmində kredit açır, qalan hissə müəssisələrinin özü tərəfindən maliyyələşdirilir. Göstərilən vaxtdan bəri yalnız Afrika ölkələrində bank 68 layihənin maliyyələşdirilməsini həyata keçirmişdir.

1969-89-cu illə arasında AİB 2 milyard ECU dəyərində maliyyələşdirmə həyata keçirmişdir ki, burada Türkiyə 734 milyon ECU və ya 25.8 faizlik payla birinci, qonşu ölkələrdən sonra Yuqoslaviya (578 milyon ECU, 20.3 faiz) və Misir (389 ECU, 136.7 faiz) gəlir, 70 ci illərdə Türkiyə bankından 15-20 müddətlik 2-2.5 illik faizli kreditlər alaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına nail ola bilmişdir.

KOS üçün Birlik Maliyyə Krediti “Yeni Birlik Ləvizimatı” təşkilatı 1978-ci ildə yaradılmışdır və məqsədi KOS subyektlərinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməkdir.

Avropa Birliyi İnvestisiya Ortaqları Proqramı Avropa Birliyindən kənar ölkələrdə birlik daxilindəki KOS subyektlərinə ortaqların tapılmasını və onların maliyyələşdirilməsini həyata keçirir. Avropa Regional İnkişaf Fondu 1975-ci ildə qurulmuşdur və birliyin iqtisadi inkişafda geri qalmış bölgələrində sahibkarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə dəyəri 10 milyon ECU-dan az olmaq şərti ilə yardımlar göstərir. (18, s.138-146)

Göründüyü kimi, Avropada KOS subyektlərinin maliyyə problemləri ilə məşğul olan çoxlu qurumlar fəaliyyət göstərir və onlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə

sahibkarlığın formalaşmasına maliyyə yardımları həyata keçirirlər. Məsələn, Avropa İnkişaf Bankının yardımları ayırarkən dövlətlərin Aralıq dənizi ölkələri və s kimi qruplaşdıraraq kredit xətti açır. Avropa Birliyi isə Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri üçün “Phare” proqramı həyata keçirir ki, buraya da həmin region dövlətlərində KOS subyektlərinə müxtəlif kredit sxemlərinin təqdim edilməsi daxildir. (88, s.4)

Fikrimizcə, Regional Kiçik Biznes Təşkilatlarınının yaradılması aşağıdakı problemləri həll edə bilər:

- beynəlxalq maliyyə qurumlarından cəlb edilən vəsaitlərin həcmi artırmaq olar. Bölgənin inkişafında maraqlı olan bu qurumlar həmin təşkilatın üzvü olan ölkələrə ayrı-ayrılıqda etdikləri yardımlara nisbətən daha çox kredit xətti açacaqlar;
- təşkilatın yaradılması və saxlanması xərclərini beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaiti hesabına etmək mümkündür. Məlumdur ki, hətta müxtəlif donor təşkilatlarında və ya dövlətlərdə regional inkişafa yönələn proqramların maliyyələşdirilməsi üçün qrantlar nəzərdə tutulur. Təşkilatı təsis edənlər ən azı təşkilatı xərcləri həmin qrantlar hesabına örtə bilərlər;
- belə təşkilatın yaradılması region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin yaranmasına və bölgədə sülhün bərqərar olmasına gətirib çıxara bilər. Bu təşkilat sırf iqtisadi xarakter daşdığından burada qarşılıqlı anlaşmazlıqların yaranması ehtimalı yüksək deyildir;
- iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi KOS subyektləri üçün yeni bazarların yaradılmasına gətirib çıxaracaq ki, bu da hər regionda sahibkarlığın inkişafını tənzimləyəcək. Belə ki, hal-hazırda bu ölkələrdə bazarlar problemi KOS subyektlərinin inkişafını tormozlayan amillərdən hesab edilir.

Bu fəaliyyət sahələri ilə məşğul olanların yerləşdikləri binalar və ya binaların emalatxanalarda yerləşən hissələri əmlak vergisindən azad edilir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində elə güzəştlərin nəzərdə tutulması uğurlu addım hesab edisə də bu dairənin genişləndirilməsi kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yardım edə bilər.

Nəticə və təkliflər

Disertasiya işində müəllif kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatdakı rolunu araşdıraraq onun maliyyələşdirmə problemlərini tədqiq etmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində müəllif bir sıra təkliflərlə çıxış etmişdir və güman edir ki, həmin mülahizə və təkliflərin qəbulu Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını sürətləndirə bilər. Həmin təkliflər aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Müəllif kiçik və orta sahibkarlığın rolu və əhəmiyyəti ilə bağlı xarici iqtisadçıların araşdırılmaları və nəzəriyyələrini müqayisə edərək kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynaması ideyasını qəbul etmişdir. Bu müəssisələrin inkişaf etdirməklə respublikamızda iqtisadi, sosial və siyasi problemlərin aradan qaldırılması mümkündür.

2. Bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərin keçdiyi yol araşdırılarkən bəlli olmuşdur ki, kiçik və orta müəssisələr böhran dövründə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Həmin illərdə iri müəssisələrə nisbətən onlar daha sabit inkişafa malik olurlar, iri müəssisələrin iş yerlərini ixtisar etmələrinə, müflisləşmə hallarının artmasına baxmayaraq kiçik və orta müəssisələr hətta əlavə iş yerləri də yarada bilirlər. Buna görə də, respublikamızda bazar münasibətlərinin yeni bərqərar olması və iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində böhranın varlığını nəzərə alaraq bu kateqoriya müəssisələrin inkişafı vacibdir.

3. Kiçik və orta müəssisələrin inkişafı bazar münasibətlərini bərqərar edən respublikamızda sosial gərginliyin azaldılmasına, bazarın yerli mallarla təchizatına, daxili bazarın qorunmasına, milli sahibkarlığın yaradılmasına, əhalinin tələbatlarının daha yaxşı ödənilməsinə səbəb ola bilər. Bunu nəzərə alaraq müəllif bu sahədəki dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsini mühüm hesab edir.

4. Kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsində təsnifləşdirmənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq müəllif respublikada təsnifləşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsini zəruri sayır və inkişaf etmiş o cümlədən postsosialist dövlətlərin təcrübəsini nəzərə alaraq keyfiyyət göstərisindən istifadənidə vacib hesab edir. Belə hesab edir ki, son illərdəki makroiqtisadi sabitlik Azərbaycan respublikasında

kəmiyyət göstəricisi ilə yanaşı başqa göstəricilərdən də istifadəni mümkün etmişdir.

5. Kiçik və orta sahibkarlıqla bağlı respublikamızda yürüdülmən dövlət siyasətini tədqiq edən müəllif bu siyasətdə dəyişikliklərin aparılmasını məqsədəuyğun hesab edir. Belə ki, dövlət büdcəsindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna ayrılan vəsaitlərin yubadılması və kredit şərtlərinin sərtliyi sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərmir. Bunu nəzərə alaraq müəllif dövlət büdcəsi vəsaitlərinin sahibkarlar arasında daha səmərəli bölüşdürülməsini sistemini təklif edir.

6. Dövlətin sahibkarlıq sahəsindəki siyasətinin tədqiqi respublikamızda əvəzsiz dövlət maliyyə yardımlarının həyata keçirilmədiyini göstərir. Başqa postsosialist dövlətlərinin təcrübəsini nəzərə alaraq dövlətin məsədli proqramların maliyyələşdirilməsi mexanizminin tətbiqini və strateji sahələrinin inkişaf üçün əvəzsiz dövlət yardımlarının həyata keçirilməsi vacibdir.

7. Kiçik və orta müəssisələrin yerləşməsinin tədqiqi göstərir ki, belə müəssisələrin 76.1 faizi Bakıda yerləşir, bu isə regional problemlərin yaranmasına səbəb olur. Müəllif bunları nəzərə alaraq regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün İtalyada ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində tətbiq edilən sistemin Azərbaycanda tətbiqin zəruri sayır. Respublikamızın yerli xüsusiyyətlərini və dövlət büdcəsini imkanlarını da nəzərə almaqla bunun həyata keçirilməsinin tərəfdarı olan müəllif belə hesab edir ki, bölgələrdə kiçik və orta müəssisələrin inkişafına zərəri şərait yaratmaqla və xüsusi dövlət proqramları həyata keçirməklə regionlarda iqtisadi, sosial problemləri aradan qaldırmaq mümkündür.

8. Müəllif kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsini yaxşılaşdırmaq məqsədilə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini təklif edir. Bu sahədə bir sıra qanunverici aktların qəbuluna baxmayaraq hələ də sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi tənzimləyən normativ aktların tamamilə qəbul edilməmişdir. Müəllif "təşfiq haqqında" qanunun tezliklə qəbulunu məqbul sayır və əksər ölkələrdə fəaliyyət göstərən bu sənədin qüvvəyə minməsinin sahibkarlığını maliyyələşdirilməsinə xüsusi təsir edəcəyini əsaslandırır.

9. Bank kreditləindən səmərəli istifadəni təşkil etmək məqsədilə müəllif kiçik

və orta müəssisələrə kredit açan banklar üçün xüsusi güzəşt sisteminin tətbiqini təşkil edir. Müəllif burada kiçik və orta müəssisələrə ayrılan kreditlərin ümumi maliyyələşmədəki payının yuxarı həddini müəyyənləşdirilməsini əhəmiyyətli sayır.

10. Bank kreditlərindən istifadə sahəsindəki çatışmazlıqları nəzərə alaraq bu sahədə dövlət siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi təklif olunur. Həmin siyasətin əsas cəhəti kreditlərdən istifadənin həm kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təkan verməsi, həm də bankların inkişafına kömək etməsidir. Bununla dövlət KOS subyektlərinin maliyyələşdirilməsinə özəl kommersiya qurumlarının vəsaitlərini daha səmərəli şəkildə cəlb edə bilər.

11. Beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əlaqələri genişləndirməklə bu kateqoriya müəssisələrin maliyyələşdirilməsini yaxşılaşdırmaq mümkündür. Postosialist ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, büdcə resurslarının azlığı müşahidə edilən Şərqi Avropa dövlətləri xarici maliyyə təşkilatlarından istifadə edərək bu sahədəki problemlərin aradan qaldırılmasına nail ola bilib. Bununla bağlı olaraq müəllif beynəlxalq maliyyə qurumları ilə yeni prinsiplərlə əlaqələrin yaradılmasını təşkil edir və bunun üçün xüsusi qurumların yaradılması zərurətini əsaslandırır.

12. Disertasiyada kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətini genişləndirmək üçün investisiya vergi mexanizminin tətbiqi də məqsədəuyğun sayılır. Əksər Avropa ölkələrində də bu vergi güzəştə tətbiq edildiyini önə çəkən müəllifin fikrincə, Azərbaycan Respublikasında da investisiya vergi kreditinin tətbiqi KOS subyektlərinin inkişafını kömək edə bilər. Bu vergi güzəştə vergi ödənişi müddətinin dəyişdirilməsini müəyyənləşdirilmiş müddətdə ödənilməsi vergi məbləğinin azaldılmasını və azalan həcmə kredit şəklində müəssisənin sərəncamında qalmasını nəzərdə tutur. Bu zaman müəssisə müəssənləşdirilən müddətdən sonra kreditin azaldılan hissəsini faizlər nəzərə alınmaqla ödəyir. Müəllif Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik etməklə kiçik və orta müəssisələr üçün investisiya vergi kreditinin tətbiq edilməsini təklif edir.

13. Müəllifin fikrincə, vençur kapitalından istifadəni genişləndirmək məqsədilə dövlətin bu sahəyə ilkin olaraq müəyyən maliyyə vəsaitlərinin ayırması zəruridir.

Tədqiqatçı vençur kapitalından istifadənin üstünlüklərini nəzərə alaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yanında Vençur Kapitalının İnkişaf Fondu yaradılmasını və Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən bu fondun inkişafına vəsait ayrılması məqsəduyğun hesab edir.

14. Müəllif kiçik və orta müəssisələrin müasir avadanlıq və texnologiya ilə təmin edilməsi məqsədilə Lizinq Şirkətinin yaradılması da vacib sayır. Bu Şirkətin yaradılması İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin iştirakı ilə, lakin təsisçiliyində özəl sektorun subyektlərinin təmsilçilik payı ilə reallaşa bilər. Xaricdəki təcrübəyə əsaslanaraq həmin şirkətin yaradılmasına xarici investorların cəlb edilməsi də mümkündür. Lizinq Şirkətinin fəaliyyətindəki kiçik müəssisələr üçün səciyyəvi xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınır. Müəllif şirkətin lizinq əməliyyatlarının obyektləri aşağıdakılar kimi təklif edir: istehsal və tikinti avadanlıqları, mini dəyirmanlar, elektron avadanlıqları, kimyəvi təmizləmə və camaşırxana avadanlıqları, müəllif xırda tələbləri ödəmək üçün minizavodlar, mini mətbəələr və s.

15. Müəllif büdcə vəsaitlərinin və dövlətin başqa mənbələrdən cəlb etdiyi maliyyə resurlarının kiçik və orta müəssisələrə səmərəli çatdırılmasını təşkil etmək və bu zaman vəsaitə ehtiyacı yüksək olan sahələrin və ya müəssisələrin müəyyənləşdirilməsini həyata keçirmək üçün KOS subyektlərinin problemləri ilə məşğul olan qurumun yaradılmasını zəruri sayır.

16. Dövlət Kredi Zəmanət Sığorta Şirkəti adlı yeni bir qurum yaradılaraq prespektiv ziyanların sığortasını həyata keçirmək mümkündür. Müəllif başqa ölkələrinin təcrübəsini araşdıraraq belə nəticəyə gəlib ki, bununla həm KOS subyektlərini sığorta münasibətlərinə cəlb edilməsini reallaşdırmaq olar, həm də bu kateqoriya müəssisələrin fəaliyyətlərinin davamlılığı təmin edilə bilər.

17. KOS subyektlərinin regional inkişafını stimullaşdırmaqla Regional Kiçik Biznes Təşkilatının yaradılması üçün Azərbaycan Respublikasının hökuməti nümayəndələri qonşu dövlət nümayəndələri ilə danışıqlara başlaya bilər. Müəllif təklif edir ki, belə qurumun yaradılması beynəlxalq maliyyə qurumlarından daha səmərəli istifadəyə regionda sabitliyi bərqərar yardım edə bilər.

18. Müəllif Regional İnkişaf Mərkəzlərinin işini təkmiləşdirməklə regionlarda qeyri-büdcə vəsaitləri hesabında kiçik və orta müəssisələrin inkişafını sürətləndirməyi təklif edir. Bununla bağlı olaraq müəllif həmin mərkəzlərin regionlaşdırılmasını, daxili və xarici vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün yeni sistemin tətbiqini zəruri sayır. Həmçinin əksər rayonlarda belə mərkəzlərin yaradıldığını nəzərə alınaraq bu qurumun əsas kimi götürülməsi təklif olunur.

19. Müəllif KOS üçün vergi prosedurlarının təkmilləşdirilməsini, vergi qanunvericiliyinin, şəffaflığın yüksəldilməsinin təmin edilməsini zəruri sayır. O, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi gəlir vergisi və əmlak vergisinin ödənilməsində kiçik və orta sahibkarlar üçün nəzərdə tutulan güzəştlər zamanı vergi ödəyicilərinin dairəsi genişlənməsini məqsədə uyğun sayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Antinihisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi (AR DASSKK). Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq. Bakı, Araz, 2010, s.188
2. AR DASSKK. Kiçik sahibkarların investisiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasına dair metodik göstərişlər. Bakı, 2004, s.29
3. AR DASSKK. Kiçik sahibkarların investisiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasına dair metodik göstərişlər. Bakı, 2011, s.22
4. AR Dövlət Əmlak Nazirliyinin Hesabatı. Bakı, 2015, s.16
5. AR DASSKK. Rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimləməsi. Bakı, 2013, s.273
6. AR DASSKK. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafının vəziyyəti və problemləri. Bakı, 2011, s.11
7. AR DASSKK. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa kömək proqramı (1997-2000-ci illər). Bakı, 1997, s.20
8. AR DSK. Müstəqil Azərbaycan - 10 il. Bakı, Səda, 2016, s.694
9. AR DSK. Sosial İqtisadi İnkişaf: 2016-ci ilin yanvar-dekabrı. Bakı, 2017, s.169
10. AR DSK. Maliyyə-Statistik Məcmuə. Bakı, 2016, s.81
11. AR Nazirlər Kabinetinin xalq təsərrüfatı sahələri üzrə işçilərin say həddinə görə kiçik müəssisələrin statusunun müəyyən olunması haqqında qərarı. Azərbaycan qəzeti, Bakı, 24 iyul 1993
12. AR Prezidentinin Fərmanı. Kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında. Bakı, 2015, s.12
13. Abbasov F. Sahibkarlığın İnkişafına dövlət himayədarlığının bəzi problemləri. Bakı, Az.EA, Xəbərlər, İqtisadiyyat seriyası, № 1-4, 2016, s.46-48
14. Amerika iqtisadiyyatının əsas cəhətləri. Bakı, Birləşmiş Ştatların Mətbuat Agentliyi, 2015, s.212
15. A.S.Mehtiyev. Azərbaycan sənayeində kiçik müəssisələrin formalaşması və inkişafı məsələləri. İqtisad elmləri, namizədlik dissertasiyası. Bakı, 2011, s.155

16. İlhan Uludağ. Türkiyədə kiçik və orta ölçülü işlətmələr. Yapısal və Finansal Sorumlar, Çözümlər. İstanbul Universiteti, 2014. s.181
17. İlhan Uludağ. Gömrük Birliyi Sürəcində KOBİ-lar və risk sərmayəsi şirkətlər modeli. İstanbul, 2016, s.225
18. E.Vozka. Macarıstanda özəlləşdirmə: nəticələr və açıq qalan məsələlər. Bakı, Nurlan, № 22, 2016, s.35-42
19. M.Tamer Müftüoğlu. Türkiyədə kiçik və orta müəssisələr: problemlər və təkliflər, Ankara Universiteti Siyasi Elmlər Fakültəsi, 2016, s.545
20. M.M. Sadıqov. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Potensialının Formalaşma Problemləri. Bakı, Elm, 2011, s.150
21. Nazim Hacıyev. Azərbaycanda kiçik müəssisələrin təşəkkülü və inkişafı, Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 200, s.191
22. TACİS. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq. Bakı, 2015. s.14
23. Abbasov F. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta müəssisələrin maliyyə mənbələrinə çıxışı, Bakı, 2016, s.9
24. Ardışvali A. Sahibkarlıq şəbəkələri - kiçik firmaların əməkdaşlıq formasıdır. İdarəetmə nəzəriyyəsi və təcrübəsi problemləri, 2013, № 4, s.88-95
25. Axundov M.A. Maşınqayırma kompleksi: idarəetmə və inkişaf problemləri, M. Maşınqayırma, 2011, s.159
26. Balabanov İ.T. Müəssisələrin yeni təşkili formaları, Bakı, 2014
27. Мамедов З. Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбУЭФ. 2006, № 3. 105.
28. Банковское дело. под ред. Коробовой Г.Г. – Учебник, 2006. с.766
29. Банковское дело. под ред. Лаврушина О.И., М.- 2016
30. Тавасиев А.М. Банковское дело. Учебник. М.: Проспект, 2016

Резюме

Формирование и развитие малого и среднего бизнеса имеют большое значение для Азербайджанской Республики, а опыт западных стран подтверждает, что эта сфера имеет большое значение в развитии экономики. Финансовые ресурсы имеют особое значение для развития предпринимательства, и функционирование специальных государственных учреждений, занимающихся финансированием малых и средних предприятий во всем мире, не является случайным. Проблемы финансирования этой категории бизнеса препятствуют развитию малого и среднего бизнеса, а также углубляют проблемы, о которых мы говорили ранее. В стране имеются достаточные финансовые ресурсы для развития малого и среднего бизнеса.

Можно стимулировать создание новых предприятий путем поощрения системы стимулирования финансирования малых и средних предприятий и поощрения коммерческих банков к финансированию этих предприятий. Изучение всех этих вопросов сегодня очень важно для оценки существующего положения дел в указанной области и принятия перспективных решений.

Summary

Formation and development of small and medium-sized businesses are of great importance to the Republic of Azerbaijan, and experience of western countries shows that economic development is possible. Financial resources are of special importance in the promotion of entrepreneurship, and it is not accidental that special government agencies dealing with financing small and medium-sized enterprises operate in the world. Problems in the financing of businesses in this category in our country hinder the development of small and medium-sized businesses, as well as deepen the problems that we have mentioned before. In our country, where financial resources are not large, the development of small and medium-sized businesses is also important in terms of funding.

It is possible to encourage the creation of new businesses by promoting the incentive scheme for financing small and medium-sized enterprises and encourage commercial banks to finance these catechisms. Studying all such issues is very important for the present.